

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

ДОЦЕНКО ВІКТОР ОЛЕГОВИЧ

УДК 94(477):329.4(=411.16)«185/193»(043.3)

**ЄВРЕЙСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ
(60-ті рр. ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.)**

07.00.01 – історія України

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії та археології слов'ян Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант доктор історичних наук, професор
Журба Михайло Анатолійович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри історії та археології слов'ян

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор, член-кореспондент
НАН України
Даниленко Віктор Михайлович,
Інститут історії України НАН України, завідувач відділу
історії України другої половини ХХ ст.;

доктор історичних наук, професор

Марчук Василь Васильович,

Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника, проректор з науково-педагогічної роботи та
міжнародного співробітництва;

доктор історичних наук, професор

Шаповал Юрій Іванович,

Інститут політичних та етнонаціональних досліджень
імені І.Ф. Кураса НАН України, керівник Центру
історичної політології Відділу етнополітології.

Захист відбудеться 19 червня 2015 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.053.02. у Національному педагогічному університету імені М.П.
Драгоманова за адресою 010601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова, 010601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «13» травня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Україна переживає складний етап розбудови державності й формування громадянського суспільства. З-поміж низки системних викликів часу, що має вирішити молода українська держава, особливої актуальності набуває забезпечення соціально-економічних і правових засад курсу етнонаціонального розвитку. Необхідно створити сильну поліетнічну націю – політичну націю, в якій відчували б себе громадянами України євреї, поляки, німці, білоруси, росіяни. Орієнтація України на європейські стандарти реалізації етнонаціональної політики закріплена в Декларації прав національностей України від 1 листопада 1991 року, Законі України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 року і ратифікованій Верховною Радою у 1997 році Рамковій конвенції Ради Європи про захист національних меншин. Реалізація положень Конвенції передбачає врахування етнонаціональної специфіки держави, що можливе за умови ґрунтовного дослідження і критичного аналізу історії різних етнічних груп та народів, що проживають у сучасній Україні.

Невід’ємним елементом розвитку громадянського суспільства є система громадських організацій, добровільних товариств, кооперативних та професійних спілок. Система незалежних громадських об’єднань дає можливість суспільству контролювати державно-владні інституції, реалізовувати законодавчі ініціативи та захищати права українських громадян незалежно від їх соціального, професійного, національного та релігійного статусу. Особливе місце в системі громадських інституцій правової демократичної держави займають громадські ініціативи національних меншин. Їх наявність та можливість впливати на суспільну свідомість свідчить про рівень міжетнічної та міжконфесійної толерантності держави. Громадська ініціатива етноменшин першою б’є на сполох при проявах релігійної та етнічної нетерпимості в суспільстві і вимагає від державних органів адекватної реакції на згадані порушення основних прав громадян.

Незважаючи на значну увагу вітчизняних істориків та іноземних вчених до подій і процесів, пов’язаних із політико-соціальною історією українського єврейства, досі відкритими залишаються питання, відповіді на які потребують окремого комплексного дослідження. Серед них необхідно виділити історію виникнення, розвитку та ліквідації єврейських громадських інституцій та рухів другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. Переосмислення подій зазначеного історичного відрізка, що відбувалися у зв’язку з формуванням нових політичних націй та швидке заповнення прогалін у політичній історії українського єврейства новітньої доби об’єктивно породжують потребу нових підходів до оцінки цього драматичного періоду. Отже, дослідження питань суспільно-політичного та національно-культурного життя українського єврейства має важливе теоретико-методологічне та практичне значення і є одним з найбільш пріоритетних завдань новітньої української історіографії.

Зв’язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук» та

згідно з науковою проблематикою кафедри історії та археології слов'ян. Тему дисертації затверджено на засідання Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №8 від 27 лютого 2007 року).

Об'єктом дослідження є етнонаціональний розвиток України, національні громадські рухи.

Предметом дослідження є єврейський громадський рух, багатокомпонентне комплексне дослідження передумов, причин, особливостей, форм і методів організації, розбудови та функціонування на території України системи єврейських громадських об'єднань 60-х років XIX – 30-х років XX ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з початку 1860-х років до другої половини 1930-х років. *Нижня межа* відповідає початку впровадження реформ російським імперським урядом імператора Олександра II, які фактично дали поштовх до організації в середовищі українського єврейства перших громадських об'єднань, що стали виразниками інтересів єврейської громади українських губерній Російської імперії. *Верхня межа* обумовлена згортанням компартійними органами політики коренізації, ліквідацією єврейських громадських об'єднань та репресіями проти активних учасників єврейського громадського руху.

Географічні межі дослідження відповідають основним етапам адміністративно-територіального поділу України у другій половині XIX – першій третині XX ст. і визначаються кордонами Російської імперії та Української СРР, відтак назви населених пунктів, районів та областей відповідають історичним топонімам тогочасної України.

Мета дисертації полягає в тому, щоб на основі критичного осмислення джерел та наукових публікацій комплексно дослідити докорінні зміни у соціальній структурі, виробничій діяльності та національно-культурному житті українського єврейства, які відбулися в 60-ті роки XIX – 30-ті роки XX ст. внаслідок цілеспрямованої політики російської імперської, а згодом комуно-більшовицької влади, і призвели до появи системи єврейських громадських об'єднань, що стали виразниками та захисниками національних інтересів єврейської громадськості на українських теренах; визначити основні напрямки діяльності єврейських громадських об'єднань в умовах трансформації українського єврейства, пов'язані з історико-політичними подіями.

Відповідно до поставленої мети визначено такі дослідницькі **завдання**:

- визначити стан наукової розробки проблеми, концептуальні засади й особливості розвитку історіографії; з'ясувати ступінь достовірності, репрезентативності та інформативності джерельної бази; обґрунтувати оптимальні методи й методологію дослідження;
- проаналізувати соціально-економічне, політико-правове та культурно-релігійне становище єврейської громади українських земель Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. та визначити основні причини появи перших єврейських громадських організацій;
- дослідити процес виникнення єврейських громадських об'єднань в умовах капіталістичної модернізації Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. та здійснити класифікацію тогочасних єврейських громадських організацій, добровільних товариств та спілок;

- розкрити особливості функціонування єврейських громадських об'єднань, визначити їх функції, персональний склад, джерела фінансування та повноваження керівних органів;
- з'ясувати причини й обставини появи сіоністських організацій в Україні та визначити їх місце в єврейському громадському русі кінця XIX – першої третини XX ст.;
- розглянути основні напрямки політики компартійних органів щодо єврейської громади України в 1920-х – на початку 1930-х років;
- висвітлити форми участі єврейських закордонних громадських об'єднань в житті єврейської громади України в кінці XIX – першій третині XX ст.;
- розкрити становище одержавлених прокомуністичних єврейських громадських організацій та спілок в Україні в 1920-30-ті роки;
- окреслити місце єврейської кооперації у суспільно-політичному та соціально-економічному житті українського єврейства в кінці XIX – першій третині XX ст.;
- узагальнити результати еволюції єврейського громадського руху кінця XIX – першої третини XX ст. у досліджуваних аспектах і розробити практичні рекомендації щодо можливості використання його здобутків в управлінні розвитком міжнаціональних стосунків та зміцненні засад громадянського суспільства незалежної України.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є універсальні принципи наукового пізнання, основні методи науково-історичного дослідження, сучасні концептуальні підходи до вивчення соціально-економічної, політичної та культурно-релігійної історії розвитку єврейської громади України. Для ведення наукового пошуку було використано спеціальні історичні принципи багатовекторності, всебічності, світоглядного плюралізму. У роботі використано традиційні правила історичного пошуку, серед яких пріоритетними є принципи історизму, об'єктивності й системності. Ці імперативи лягли в основу наукового застосування універсальних методів дослідження: аналізу та синтезу наявної інформації, детермінізму, функціонального і логіко-аналітичного. Їхнє використання сприяло трактуванню порушених проблем із позиції реальної масштабності та об'єктивної значущості історичних подій, явищ і суспільних процесів.

Наукова новизна результатів роботи полягає у постановці та дослідженні актуальної теми, яка досі не набула всебічного висвітлення в історичній науці.

Вперше в новітній українській історіографії:

- на основі аналізу різнопланових архівних та опублікованих джерел, вітчизняної і зарубіжної літератури, різноманітних методологічних підходів здійснене комплексне дослідження історії єврейського громадського руху другої половини XIX – першої третини XX ст., який став основним виразником інтересів єврейської громади України;
- системно розглянуто особливості формування та діяльності єврейських громадських об'єднань в Україні другої половини XIX – першої третини XX ст. та розкрито методи, форми і наслідки діяльності єврейських громадських організацій, товариств та спілок;
- критично переглянуто стереотипи щодо діяльності єврейських громадських організацій і рухів в Україні та їх ролі в україно-єврейських стосунках,

проаналізовано помилки, недоліки, негативні явища, які гальмували розвиток цих відносин;

- доведено, що організаційний розвиток єврейських громадських об'єднань в соціально-політичній та культурно-релігійній сферах в Україні був суперечливим та різновекторним;
- розкрито основні форми державно-владного впливу на єврейський громадський рух в різні історичні періоди, зокрема, російсько-імперський та комуністично-більшовицький;
- визначено специфіку участі єврейської громадськості у подоланні негативних наслідків Першої світової, громадянської війни та погромів 1914-1921 років;
- проаналізовано особливості освітньо-культурного та національно-релігійного громадського руху українського єврейства другої половини XIX – першої третини XX ст. та його проявів в Україні;
- опрацьовано та залучено до наукового обігу низку інформаційно-насичених маловідомих архівних матеріалів, що дозволило розширити джерельну базу дослідження і тим самим посилити аргументованість, достовірність висновків дисертації.

Набули подальшого розвитку:

- теоретико-методологічні аспекти дослідження розвитку єврейської громади другої половини XIX – першої третини XX ст., що сприяло уточненню понять та подальшому розвитку української юдаїки;
- вивчення історичних обставин формування єврейського релігійного середовища України та особливостей устрою й еволюції культурно-релігійних організацій та релігійних громад українського єврейства у період становлення в Українській СРР комуністично-більшовицького режиму.

Уточнено:

- вплив політики російського імперського уряду на єврейську громаду українських земель Російської імперії та її громадські інституції;
- трактовку основних нормативно-правових актів російського імперського та комуністично-більшовицького керівництва, відповідно до яких реалізовувалась владна політика стосовно єврейських громадських об'єднань другої половини XIX – першої третини XX ст. в Україні;
- динаміку якісних і кількісних змін у складі єврейської громади України другої половини XIX – першої третини XX ст., що виявлялися у різкій зміні професійної та соціальної структури населення;
- роль закордонних єврейських добровільних товариств у реалізації основних положень більшовицьких аграрних та індустріальних кампаній 1920-х – першої половини 1930-х років щодо єврейської громади України, у подоланні голоду 1921-1923 років;
- передумови та прояви антисемітської репресивної політики російсько-імперських та комуністично-більшовицьких урядів щодо активних учасників єврейського громадського руху другої половини XIX – першої третини XX ст.

Практичне значення результатів дослідження зумовлене новаційним характером роботи її співзвучністю потребам сучасного суспільно-політичного, інтелектуального розвитку українського суспільства. Проведений аналіз історичного

досвіду діяльності єврейських громадських об'єднань України 60-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. може бути корисний у діяльності державних органів влади та управління, органів місцевого самоврядування при підготовці нормативно-правових актів стосовно етнічних груп сучасної української держави, пошуку оптимальних рішень з питань реформування політичної системи України та ефективних шляхів їх реалізації з метою подолання історичних залишків радянського тоталітарного минулого у сфері державної етнополітики. Матеріали роботи можуть бути використані при подальшій розробці науково-методичного забезпечення таких навчальних дисциплін, як «Історія України», «Історія держави і права України», «Історія української культури», «Політологія», введення нових спеціальних і факультативних курсів у вищих навчальних закладах, а також у можливості використання матеріалів для написання наукових праць із визначеної та суміжної тематик, підготовки монографій та узагальнюючих праць з історії національних меншин України, історії українського єврейства, соціальної історії, розвитку національної політики. Фактичні дані та матеріали дисертації можуть бути використані в експозиціях історико-краєзнавчих музеїв та діяльності інших культурно-освітніх установ.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Основні наукові висновки і результати, одержані у ході дисертаційного дослідження, були апробовані та оприлюднені на сорока семи міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, а саме: на Міжнародній науково-практичній конференції «Етнографія Криму ХІХ – ХХ ст. і сучасні етнокультурні процеси» (Сімферополь, 2007); ІІ Міжнародній науково-практичній конференції «Історико-культурна спадщина Причорномор'я: вивчення і використання в освіті та туризмі» (Ялта, 2008).; ІІІ Запорізьких єврейських читаннях, (Запоріжжя, 2008); V Міжнародній науковій конференції «Поетичний світ Ешрефа Шемаї-заде» (до 100-річчя з дня народження), (Сімферополь, 2008); ІІІ Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми етнополітичної і соціально-економічної історії і культури Криму. 65 років з дня депортації кримськотатарського народу» (Сімферополь, 2009); ІІІ Міжнародній науково-теоретичній конференції «Соціально-політичні і культурні проблеми сучасності» (Сімферополь, 2010); ІІІ Міжнародній науково-практичній конференції «На перетині української та польської історії і літератури: націєтворчий контекст кінця ХІХ – початку ХХ століття» (Ялта, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції «ХХ століття – етнонаціональний вимір та проблеми Голокосту» (Житомир, 2010); V Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми етнополітичної і соціально-економічної історії і культури Криму» (Сімферополь, 2011); Третій Міжнародній науково-практичній конференції «Історико-культурна спадщина Причорномор'я» (Ялта, 2011); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання соціокультурного розвитку Криму: історія і сучасність» (Сімферополь, 2011); Міжнародній науково-практичній конференції «Світові війни ХХ ст. та історична пам'ять» (Житомир, 2011); ІV Міжнародній науково-теоретичній конференції «Соціально-політичні і культурні проблеми сучасності» (Сімферополь, 2012); X Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читаннях «Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти» (Ірпінь, 2012); VI Міжнародній науково-практичній конференції

«Актуальні проблеми етнополітичної і соціально-економічної історії і культури Криму» (Сімферополь, 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні держава і право: теорія і практика» (Ірпінь, 2012); III Міжнародній науково-практичній конференції «Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації» (Буча, 2013); X Міжнародній науково-практичній конференції «Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України» (Запоріжжя, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Українознавство в розбудові незалежної України та розвитку українства в сучасному світі: досвід та проблеми» (Київ, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і громадянське суспільство: стан та перспективи розвитку» (Ірпінь, 2013); Міжнародній науковій конференції «Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації» (Буча-Київ, 2014); III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання теорії та історії держави і права в дослідженнях студентів і молодих учених» (Бердянськ, 2014) та ін.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 50 праць. Серед них одна індивідуальна монографія, 21 стаття у фахових виданнях України, 8 – у виданнях іноземних держав та наукових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз, 3 – у збірниках наукових праць та 17 – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації обумовлена проблематикою, метою і завданнями дослідження. Робота складається з списку умовних скорочень та абревіатур, вступу, шести розділів (вісімнадцяти підрозділів), висновків і списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг дисертації – 521 сторінка (401 сторінка – основного тексту). Список джерел та літератури включає 1172 позицій і поданий на 113 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, окреслено зв'язок з науковими програмами, планами та темами, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт і предмет, хронологічні рамки і територіальні межі, наукову новизну і практичне значення дисертації, подано інформацію про апробацію та публікацію результатів дисертаційного дослідження.

У першому розділі «**Методологія, історіографія проблеми та огляд джерел**» проаналізовано стан наукової розробки теми, охарактеризовано джерельну базу та викладено методологію дослідження.

Історія єврейського громадського руху являє собою складний історичний феномен, який має свої закономірності побудови та детермінованості, тобто виступає цілісно-автономним системним утворенням, що вимагає особливого теоретико-методологічного підґрунтя, відповідних наукових підходів, принципів та методів дослідження. Методологічну основу дисертації становлять принципи історизму, об'єктивності, плюралізму, багатofакторності, системності, всебічності та доступності. Крім того, коло порушених у дисертаційній роботі питань зумовило використання міждисциплінарного підходу, оскільки єврейський громадський рух поєднує у собі політологічну, соціологічну, психологічну складову.

У роботі використано загальнонаукові (динамічний, класифікації, типологізації, описовий, структурно-системний), спеціальні наукові (історичний, хронологічний, порівняльний, проблемно-тематичний, ретроспективний) методи. Кожен з них має певні межі застосування: описовий використано для констатації історичного факту існування системи єврейських громадських об'єднань в Україні в другій половині XIX – першій третині XX ст.; динамічний та генетичний – для виявлення її (системи) структурно-функціональних елементів; класифікації і типологізації – для конструювання аналізу джерел, виокремлення багатовимірних об'єктів та однотипних груп, зокрема при формуванні структури дисертації; структурно-системний – для визначення ролі, місця, громадських організацій, добровільних товариств і спілок в системі єврейського громадського руху; історичний, який є універсальним, позаяк спирається одночасно на генетичний, хронологічний та інші методи пізнання, але у конкретному випадку використовується для виявлення феномену єврейського громадського руху 60-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст. в Україні; порівняльний – для співставлення специфіки діяльності єврейських громадських об'єднань у різні історичні відрізки – російсько-імперський та радянський період історії єврейської громади України; проблемно-хронологічний – для узагальнення минулого та визначення передумов відтворення єврейської громадської ініціативи на сучасному етапі історії українського суспільства. Загальнонаукові методи використовуються в дослідженні для підбору та обробки фактологічного матеріалу, що пов'язаний з діяльністю єврейських громадських об'єднань, а також для аналізу використання їх потенціалу при проведенні радянським компартійним режимом суспільних перетворень. Спеціально-історичні методи дозволили здійснити синтезування та узагальнення історичного матеріалу. Зокрема, використано метод системного підходу, в основі застосування якого є цільова установка вивчення об'єкта в якості системи, що дозволяє розкрити його сутнісну природу, головні принципи побудови, функціонування та розвитку за допомогою створення ряду спрощених соціо-історичних та історико-політичних моделей, які імітують базову систему. Метод системного аналізу, а саме використання термінологічного та операційного апаратів загальної теорії систем дозволив дослідити різні аспекти функціонування добровільних товариств і спілок на генетичному, структурному та власне діяльнісному рівнях. Конкретна реалізація даного методу здійснена в рамках вибіркового структурного аналізу фактів та їх подальшого поліаспектного функціонального аналізу з використанням елементів характеристики кола об'єктів. Використання системного аналізу при дослідженні однотипових об'єктів посилило вагомість загальної висновкової частини дисертації. Застосування структурного аналізу здійснено в наступному порядку: аналіз систем (виокремлення системи фактів, що стосуються об'єкта дослідження з комплексу історичних реальностей за допомогою вияву системоутворюючих ознак та структурної й функціональної специфіки системи); виявлення та аналіз загального та одиничного у реакції різних груп єврейського населення на імперську та більшовицьку політику. Використання зазначених методів відповідає меті та завданням дисертаційного дослідження і забезпечує цілісний і системний аналіз єврейського громадського руху.

Російська імперська, а згодом радянська історична наука, яка вивчала єврейський громадський рух, не дає підстав для умовної періодизації історіографічного дискурсу, позаяк не залишила жодної індивідуальної та колективної монографії, хоча і досліджувала окремі єврейські громадські об'єднання. Процес історіографічного осмислення проблеми розвитку єврейської громадської ініціативи України другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. розпочався ще в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. із загальних праць, присвячених історії єврейської громади Російської імперії.¹ Однак дослідження, присвячені історії єврейської громади України, що опубліковані в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., тобто публікації імперської доби, на нашу думку, необхідно віднести до документальних робіт. Вони переважно являють собою оглядово-звітні матеріали і не є науковими дослідженнями. Лише деякі праці мають науковий характер, зокрема, дослідження відомого тогочасного історика І.В. Галанта,² яке присвячене історії єврейської філантропії в південноукраїнських губерніях. Інші відомі нам видання – наприклад, брошури Гершон-Баданеса, І.П. Кельберіна, В.Я. Менделина, С.Я. Яновського³ – мають прикладний характер і присвячені вирішенню певних локальних проблем із життя тогочасної єврейської громади. Іншим типом дореволюційних видань, що стосувалися історії єврейського народу та його громадських інституцій, є антисемітські і проімперські видання. До таких праць можна віднести публікацію А. Ельце «Єврейське питання і націоналізація кредиту».⁴ Автор виражає вкрай негативне ставлення до єврейських ощадно-позичкових кас як конкурента російських кредитних спілок, вимагаючи від Державного банку їх ліквідації. У брошурі наголошується на антиросійській діяльності єврейської кооперації, яка, на думку автора, направлена на економічне закабалення російського народу.

Перші роботи, які стосувалися єврейських погромів та участі громадськості у подоланні їх наслідків з'явилися у 1920-30-х рр.⁵ Їх автори брали безпосередню участь у зборі матеріалів, у створенні погромних архівів, а також у роботі

¹ *Оршанский И.Г.* Евреи в России. Очерки экономического и общественного быта русских евреев / И.Г. Оршанский. – СПб.: типография О.И. Бакста, 1877. – 439с; *Улейников Л.* Еврейские земледельческие колонии Екатеринославской губернии в 1890 г. / Л. Улейников. – СПб.: Северный вестник, 1891. – 200 с

² *Галант И.В.* К истории благотворительных еврейских учреждений на Юге России / И.В. Галант. – СПб.: Центр типолитографии М.Я. Минкова, 1903. – 56с.

³ *Гершон-Баданес (Гуревич Г.Е.)* Еврейские общественные дела в Киеве / Гершон-Баданес. – К.: Тип. С.Г. Слюсаревского, 1910. – 36с; *Кельберин И.П.* О самообложении в пользу бедных / И.П. Кельберин. – К.: [б.в.], 1909. – 46с; *Мендлин В.Я.* Самопомощь для еврейской массы. Отзывы и статьи с портретом автора / В.Я. Мендлин. – Одесса: Издание кружка друзей и почитателей по случаю исполнения 25-летия его литературной деятельности, 1905. – 24с; *Яновский С.Я.* Еврейская благотворительность / С.Я. Яновский. – СПб.: Гос. Типография, 1903. – 17с.

⁴ *Эльце А.* Еврейский вопрос и национализация кредита / А. Эльце. – К., 1914. – 24с.

⁵ *Гусев-Оренбургский С.И.* Книга о еврейских погромах на Украине в 1919 г. / С. Гусев-Оренбургский. – Петроград: Госуд-й Трест «Петропечать», тип-я Пропагандист; Изд-е З.И. Гржебина, 1924. – 160с; *Островский З.С.* Еврейские погромы в 1918-1921 гг. / З.С. Островский. – М.: типография «Эмес», 1926. – 135 с; *Хейфец И.Я.* Мировая реакция и еврейские погромы. Украина Т.3. / И.Я. Хейфец. – Харьков: Государственное издательство Украины, 1926. – 223с.

Євгромадкому. Ряд книг побачили світ за межами СРСР після вимушеної еміграції їх авторів на початку 1920-х рр.⁶

Для робіт радянських істориків 1920-х рр. – І. Сосика, А. Марголіса, Х. Александрова, А. Юдицького та ін. характерний однобічний аналіз, орієнтований на соціально-класову інтерпретацію історичного процесу, певна обмеженість у використанні джерельної бази.

Питання зародження і розвитку єврейського кооперативного руху в 1920-ті рр. досліджувалось у працях В. Клеймана, Р. Марковича, З. Наумова.⁷ Однією з перших опублікованих праць узагальнюючого характеру, присвячених вивченню єврейського кооперативного руху, була збірка статей під редакцією Л. Зака.⁸

Протягом 1920-30-х рр. з'являлись і публікації, присвячені антирелігійній діяльності компартійних органів та громадських організацій, діяльність яких була спрямована проти юдейських громад України. У дусі антирелігійної пропаганди написані дослідження М. Шейнмана, М. Шахновича, М. Фрумкіної.⁹

Загалом для публікацій 1920-30-х рр. характерною є їх соціально-економічна направленість, яка відповідала програмним засадам компартійного керівництва з реалізації соціалістичного будівництва в промисловості та сільському господарстві. Підсумком зазначеного історіографічного відрізка є дисертаційна робота Л. Зінгера.¹⁰ Як і більшості публікацій того часу, їй притаманне звеличення національної політики Сталіна та тогочасного партійного керівництва, ідеологічно зумовлене вибіркове використання статистичного матеріалу.

Через обмежений доступ до архівних джерел і нав'язування марксистсько-ленінської методології у вивченні історії сіоністських партій і суспільних рухів, у радянській історіографії 1940-70-х рр. ця тема практично не висвітлювалась. Роботи, присвячені сіонізму, з'являються лише на початку 1960-х років. Сіонізм

⁶ «Багровая книга»: Погромы 1919-1920 гг. на Украине. – Харбин, 1922; Чериковер И.М. Антисемитизм и погромы на Украине. 1917-1918 гг. / И. Чериковер. – Берлин: Ostjudisches historisches archiv, 1923. – 335с; Штиф Н.И. Погромы на Украине (Период Добровольческой армии) / Н.И. Штиф. – Берлин: Восточный архив, 1924. – 312с; Шехтман И.Б. Погромы Добровольческой армии на Украине (К истории антисемитизма на Украине. 1919-1920 гг.) / Вступ. ст. И.М. Чериковера; под ред. Н.Ю. Гергеля и И.М. Чериковера. – Берлин: Восточный архив, 1932. – 394с.

⁷ Клейман В. Посилити роботу серед декласованої бідноти / В. Клейман // Вісник промислової та промислово-кредитної кооперації України. – 1930. – №2. – С.11-12; Маркович Р. Про розвиток кустарних підприємств у єврейських національних районах України // Соціалістична борозна. – 1932. – №4. – С.6-8; Наумов З. Кооперація не повинна торгувати «кошерним» м'ясом / З. Наумов // Вісник промислової та промислово-кредитної кооперації України. – 1930. – №2. – С.11-12.

⁸ Кооперация среди евреев: (по данным 1924 г.): Под ред. Л.С. Зака. – Л.: Тип. ПУОКРа, 1925. – 135с.

⁹ Шейнман М. О равинах и синагогах / М. Шейнман. – М. Гос. издат, 1930. – 32с; Шахнович М.И. Кому служит «религия Израиля?» / М.И. Шахнович. – Л.: Прибой, 1930. – 96 с; Фрумкина М. Долой раввинов / М. Фрумкина. – М.: Главполитпросвет, 1923. – 56с.

¹⁰ Зингер Л.Г. Социально-экономические итоги разрешения еврейского вопроса в СССР. Очерки социальной истории советского еврейства / Лев Григорьевич Зингер: Дис. канд. ист. наук: специальность 07.00.01. – история Коммунистической партии Советского Союза / Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова. – М., 1947. – 139 с.

розглядається в них як антинародна, реакційна ідеологія, яка служить імперіалізму.¹¹ Розробка теми продовжилась у 1980-ті роки. Оpubліковано ряд статей, що стосувалися історії сіоністського руху в Російській імперії та в перші роки існування радянської влади.¹² У книзі В.К. Гури «Сіонізм проти соціалізму і національно-визвольного руху» розглядається історія сіоністського руху в 1917-20-ті роки.¹³ Автор, використовуючи радянські ідеологічні штампи, характеризує основні сіоністські партії та громадські організації, які функціонували на території радянських республік. Окремі сюжети роботи присвячені діяльності молодіжних сіоністських громадських об'єднань.

У 1960-1980-ті рр. тема історії єврейської громади України розглядалася і в працях істориків української діаспори. Необхідно виділити роботи С. Николишена¹⁴ та О. Дідока.¹⁵ Автори, оцінюючи національну політику компартійних органів, називали її недолугою, направленою на верховенство російського етносу.

Загалом в історичній літературі радянського періоду відсутні об'єктивні дослідження про діяльність єврейських громадських об'єднань.

Політика перебудови та демократизації суспільного життя в другій половині 1980-х – початку 1990-х років зумовила появу досліджень, які частково заповнювали деякі «білі плями» історії, до яких відносилась і проблема єврейської громади України. На початку 1990-х років українська юдаїка переживала процес відродження – йшов процес фактологічних, методологічних напрацювань. Поступово формувалися центри дослідження єврейської історії.

Сучасна українська та російська історіографія історії єврейського громадського руху 60-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. почала формуватися одразу після розпаду СРСР. Їй притаманні деідеологізація, методологічний плюралізм, розмаїття проблемно-теоретичних напрямків, використання розсекречених документів і матеріалів колишніх компартійних та карально-репресивних органів. У контексті історії етноменшин України розглядає у своїх публікаціях історію єврейської громади Ю.В. Котляр.¹⁶ Дослідник визначив основні причини, які призвели до появи єврейських повстанських загонів та загонів самооборони. Окремі сюжети його спільної з І.С. Міроною монографії присвячені участі єврейських закордонних філантропічних

¹¹ *Иванов Ю.* Осторожно: сионизм! Очерки по идеологии, организации и практике сионизма. / Ю. Иванов. – М.: Издательство политической литературы, 1969. – 178 с; *Евсеев Е.С.* Сионизм: идеология и политика / Е.С. Евсеев. – М.: Знания, 1974. – 213с; *Евсеев Е.С.* Из истории сионизма в царской России / Е.С. Евсеев // Вопросы истории. – 1973. – №5. – С. 69-77.

¹² *Шестак Ю.И.* Банкротство мелкобуржуазного сионизма / Ю.И. Шестак // История СССР. – 1984. – №1. – С.149-162.

¹³ Гура В.К. Сионизм против социализма и национально-освободительного движения / В.К. Гура. – К.: Рад. школа, 1984. – 182с.

¹⁴ *Николишен С.* Культурна політика більшовиків: український культурний процес. (Публіцистичні рефлексії) / С. Николишен. – Б.М., 1939. – 352с.

¹⁵ *Дідок О.* Україна і жиди / О. Дідок. – Торонто, 1968. – 54с.

¹⁶ *Котляр Ю.* Образование и культура сельского еврейского населения юга Украины в первой трети XX века / Ю. Котляр // «Єврейська історія та культура кінця ХІХ початку ХХ ст.». Збірник матеріалів. – К.: інститут Юдаїки, 2003. – С.314-319; *Котляр Ю.В.* Голодомори 1921-1923 рр. та 1932-33 рр. на Півдні України: Етнічний та міжнародний аспекти. Монографія. / Ю.В. Котляр, І.С. Міронова. – Миколаїв, 2008. – 204с.

організацій у програмах допомоги постраждалим від голоду 1921-1923 років. Ю.В. Котляр наголошує на тому, що єврейські філантропічні товариства надавали допомогу не тільки представникам власного етносу, але і іншим національним групам, постраждалим від голоду. Автор наводить велику кількість архівних документально-статистичних даних. Є у його дослідженнях і матеріали, присвячені єврейській сільськогосподарській кооперації та діяльності ТЗЕТу.

Пошуком нових методологічних підходів до вивчення історії українського єврейства можна вважати роботи О. Філановського, Т.М. Шершуна, А.В. Гедьо, Ю.Р. Остроушко, О. Безарова, В.В. Щукіна, Л.Д. Якубової. До праць, у яких діяльність єврейських громадських об'єднань висвітлюється у контексті загальноісторичних процесів розвитку українського єврейства, слід віднести ґрунтовні монографії Ф.Я. Ступака, Ю.І. Гузенка, В. Гончарова, В.О. Яшина, В.С. Орлянського, О.В. Козерода.¹⁷

Питаннями історії єврейської громади України займались В.М. Даниленко, Ю.І. Шаповал.¹⁸

З-поміж досліджень 1990-х р. варто відзначити монографію М. Бармака.¹⁹ У роботі аналізуються особливості дискримінаційної політики царського уряду, яка призвела до появи міграційного громадського руху – євреїв-палестинофілів. Його послідовники організовували товариства сприяння еміграції на Близький Схід для

¹⁷ *Ступак Ф.Я.* Благодійні товариства Києва (друга половина XIX – початок XX ст.) / Ф.Я. Ступак. – К.: Хрещатик, 1998. – 207с; *Гузенко Ю.І.* Становлення та діяльність громадських благодійних організацій на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії) / Ю.І. Гузенко. – Миколаїв: Іларіон, 2006. – 232 с; *Гончаров В.* Еврейская сельскохозяйственная колонизация Мариупольского уезда Екатеринославской губернии во второй половине XIX века / В. Гончаров // Вісник Донецького університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – Донецьк. – №2, 1998. – 13-16; *Гончаров В.В.* Роль еврейской сельскохозяйственной колонизации в формировании еврейской общины Юго-Восточной Украины (XIX в.) / В.В. Гончаров // XI Ежегодная Международная междисциплинарная конференция по иудаике. Секция: История евреев в Российской империи; История евреев в СССР. Тезисы. – М., 2004. – С.3-4; *Яшин В.О.* Традиціоналізм і модернізація. Єврейське населення Катеринославщини й Херсонщини в соціально-культурних та економічних процесах другої половини XIX століття: монографія / В.О. Яшин. – Кривий Ріг: Вид. Р.А. Козлов, 2013. – 280с; *Орлянський В.С.* Євреї України в 20-30-ті роки XX сторіччя: соціально-політичний аспект / В.С. Орлянський. – Запоріжжя: ЗГТУ, 2000. – 240 с; *Козерод О.В.* Євреї України в період нової економічної політики: 1921 – 1929 рр. / О.В. Козерод – Київ: «СПД Савчина», 2003. – 314 с; *Козерод О.В.* Деникинський режим и еврейское население Украины: 1919-1920 гг. / О.В. Козерод, С.Я. Бриман.– Харьков, 1996. – 57с.

¹⁸ *Даниленко В.* Боротьба сталінського режиму з «єврейським націоналізмом» в радянській Україні у повоєнний період (1946-1953 рр.) / В. Даниленко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Київ: Інститут історії України НАН України. – 2003. – №8. – С.411- 414; *Даниленко В.* Коли і як виникла ідея єврейської автономії в Криму: шлях кризь віки / В. Даниленко // Історія у запитаннях і відповідях / НАН України, Інститут історії України, відп. ред В.А. Смолій. – К.: Інститут історії України, 2014. – С. 295-299; *Шаповал Ю.* Євреї в керівництві органів ДПУ – НКВС УСРР – УРСР у 1920 – 1930-х рр. / Ю. Шаповал, В. Золотарьов // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2010. – №1 (34). – С. 53-93; *Шаповал Ю.І.* Торкнутись історії / Ю.І. Шаповал. – Київ-Дніпропетровськ: Парламентське видавництво, «Ліра», «Ткума», 2013. – 504 с.

¹⁹ *Бармак М.В.* Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796-1914) розселення, господарське життя, міграції / М.В. Бармак. – Тернопіль, Б/в, 1999. – 208 с.

освоєння земель і побудови в майбутньому власної національної держави. Палестинофільство стало предтечею сіоністського руху в Україні.

Вивченню єврейського кооперативного руху в Україні присвячені дослідження А. Мучника.²⁰ На думку А. Мучника, поява єврейського кооперативного руху була зумовлена прагненням єврейської інтелігенції, громадських активістів підняти рівень економічної самостійності єврейського населення, а також консолідувати різні соціальні групи євреїв для загальної революційної боротьби за перетворення суспільства на засадах соціальної справедливості.

Питання організації єврейського військового руху на прикладі історії Союзу євреїв-воїнів Київського Військового округу в період Центральної Ради розглянули у своїй науковій розвідці В. Гриневич та Л. Гриневич.²¹

Вагомий внесок у дослідження питань історії єврейського молодіжного руху в період формування в Україні тоталітарного суспільства зробив В.І. Прилуцький.²² Автор доводить факт існування у середовищі єврейської молоді розгалуженої мережі національних громадських об'єднань та політичних партій, перш за все сіоністського спрямування. Окремі сюжети досліджень висвітлюють основні напрямки і методи громадсько-політичної і культурно-виховної роботи, яку проводили молодіжні єврейські організації серед молоді та підлітків. Започатковані В.І. Прилуцьким дослідження знайшли своє продовження у роботах О. Копил, В.В. Кузьменко та Т.П. Щербини.²³

Ліквідацію єврейських громадських організацій підрадянської України карально-репресивними органами досліджував Р.Ю. Подкур, В. Дніпровець.²⁴

²⁰ Мучник А. Борьба советской власти с молодежным сионистским движением в Украине (Одесса). Архивы ГПУ свидетельствуют / А.М. Мучник // Одесса и еврейская цивилизация: Сб. материалов III международной научной конференции. – Одесса, 2005. – С. 137-150; Мучник А.М. Єврейська грошова кооперація: історія, ідеологія, принципи та цінності / А.М. Мучник. – К.: Євр. фонд України, 2005. – 196с; Мучник А.М. Самофинансирование... Прошлое! Будущее / А.М. Мучник. – К.: Евр. фонд Украины, 2004. – 74с.

²¹ Гриневич В. Національне військово-політичне питання в діяльності Союзу євреїв-воїнів КВО (липень 1917 – січень 1918 р.) / В. Гриневич, Л. Гриневич. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – 150с.

²² Прилуцький В.І. Молодь України в умовах формування тоталітарного ладу (1920-1939) / В.І. Прилуцький. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – 249с; Прилуцький В.І. Небольшовицькі молодіжні об'єднання в УСРР в 20-ті роки. Історичні зошити / В.І. Прилуцький. – К.: Поліграф, д-ци Ін-ту історії України АН України, 1993. – 59 с.

²³ Копил О. Агрегація і артикуляція інтересів єврейського населення у діяльності єврейських політичних партій (Південь України, 1920-ті рр.) / О. Копил // Сучасна українська політика. Політики та політологи про неї. – Миколаїв, 2007. – Вип. 13. – С. 253-263; Кузьменко В.В. Молодіжна політика єврейських національних партій (20-ті роки ХХ ст.) / В.В. Кузьменко, Т.П. Щербина // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2007. – Вип. XXI. – С. 175-180.

²⁴ Діяльність ВЧК-ГПУ у ліквідації сіоністських організацій в середині 20-х рр. ХХ ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – 2004. – Т.13. – С.195-214; Дніпровець В. Обріхана благодійність: Компрометація і закриття єврейських благодійницьких організацій в Україні у 1920 – 1930 роках / В. Дніпровець // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1995. – № 1/2. – С. 199-208.

Окремим напрямом сучасної української юдаїки є історичні праці, в яких здійснено аналіз регіональної історії єврейських громад України. У контексті еволюції громадсько-політичного руху Півдня України кінця XIX – початку XX ст. розглядає історію єврейських громадських об'єднань і політичних партій Херсонської губернії О.В. Кульчицька.²⁵ Хід та наслідки єврейської сільськогосподарської колонізації, розглянуто у монографії М.М. Шитюка та В.В. Щукіна.²⁶ Регіональні особливості історії єврейських благодійних товариств Полтавщини були предметом дослідження М.І. Гольштейна.²⁷

Українські історики підготували низку спеціальних досліджень з історії єврейського громадського землеоблаштування в Україні. До них слід віднести роботи Л. Якубової, Я.С. Хонігсмана, М.А. Журби та С.О. Сопенка.²⁸

Значний внесок у дослідження проблем історії єврейського громадського руху XIX – XX ст. роблять співробітники Інституту політичних та етнопонаціональних досліджень та Інституту історії України НАН України.²⁹

Російська історіографія єврейського громадського руху представлена дослідженнями єврейської благодійності,³⁰ діяльності на території Росії та СРСР закордонних добровільних товариств³¹ та власне сіоністських організацій.³²

²⁵ *Кульчицька О.В.* Громадські та політичні організації Півдня України в кінці XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії): автореф дис. ... канд. істор. наук. – Донецьк: ДНУ, 2007. – 20с.

²⁶ *Шитюк М.М.* Єврейське населення Херсонської губернії в XIX – на початку XX століть / М.М. Шитюк, В.В. Щукін. – Миколаїв, 2008.

²⁷ *Гольдштейн М.И.* Очерки истории евреев Полтавщины (1804-1920 гг.) / М.И. Гольдштейн. – Полтава: Скайтэк, 1998. – 67с.

²⁸ *Якубова Л.* Політика аграризації єврейства: соціальні та економічні наслідки (20-ті – початок 30-х рр. XX ст.) / Л. Якубова // Інтернет ресурс <http://histans.com/JournALL/pro/10/11.pdf>. - С.191; *Хонігсман Я.С.* Колективізація, голодомор і занепад єврейського землеробства в Україні / Я.С. Хонігсман // УІЖ. – 1994. – № 2-3. – С.66-74; *Журба М.* «Життя і смерть» українського ТЗЕТу в контексті національної політики більшовицького режиму (20-30 роки XX ст.) / М.А. Журба // Запорожские еврейские чтения. – Вып. 6. – Запорожье, 2002. – С. 145-149; *Сопенко С.* О деятельности Общества по земельному устройству трудящихся евреев (ОЗЕТа) в 20-е годы / О. Сопенко // Малочисленные национальности юга Украины: история и современность. – Запорожье, 1990. – С.70-71;

²⁹ *Крайzman I.* Єврейський громадський комітет для допомоги тим, хто постраждав від погромів / І. Крайzman // Підготовчі матеріали популярної енциклопедії «Українське єврейство». – Вып. 4. – К.: Інститут Юдаїки, 1999. – С. 6-67.

³⁰ *Еврейская благотворительность на территории бывшего СССР: Страницы истории.* Сб. научных трудов. / Под ред. Д. Эльяшкевича и Б. Хапера. – СПб., 1998. – 183с; *Троцкий И.М.* Самодеятельность и самопомощь русского еврейства // Книга о русском еврействе: от 1860-х годов до революции 1917 г. – Иерусалим: «Гешарим», М.: РПО «Мосты культуры», 2002. – С.475-501.

³¹ *Хенкин Е.* О роли «Джойнта» в оказании помощи России и Украине в 1921-1923 гг. / Е. Хенкин // Вестник еврейского университета в Москве. – 1993. – №4. – С.89-98; *Тихий К.Т.* Решение еврейского вопроса в Советском Союзе и позиция американской общественности в 20-30 гг. / К.Т. Тихий // Великобритания и США в XIX- XX веках: политика, дипломатия, историография. – Уссурийск, 1997. – С.104-114

³² *Долгатов А.Г.* Правительственная политика по отношению к этноконфессиональным меньшинствам: «еврейский вопрос» в жизни советского общества (ноябрь 1917-го – начало 1930-х

У другій половині ХХ ст. активно розвивалась закордонна юдаїка. У 1970-х рр. вийшли книги Ш. Етгінгера та І. Доманського.³³

Велику увагу розвитку сіоністських організацій приділив у своїх публікаціях С.М. Дубнов. Він був безпосереднім учасником розвитку палестинофільства та сіонізму в Росії, брав активну участь у створенні політичних партій та громадських об'єднань сіоністського напрямку.³⁴

У 1998 році в Берлінському університеті німецька дослідниця Рантье Кухенбекер захистила дисертацію, присвячену історії переселення до Біробіджану єврейського населення і створення там національної автономної області.³⁵

Питанням єврейського землеоблаштування в Криму та діяльності Джойнт в Радянському Союзі присвячені дослідження ізраїльського вченого І. Декель-Хена та німецького історика Г. Хілліга.³⁶

Окремий блок закордонних публікацій з радянської юдаїки складають дослідження, присвячені сіоністському руху в Радянському Союзі. Сіонізм як єврейська громадська ініціатива розглядається істориками через призму прагнення сіоністів створити в Палестині єврейську державу та організувати в Російській імперії, а згодом і в СРСР, еміграцію євреїв на історичну батьківщину.³⁷ У роботах Ц. Гітельмана та М. Альтшулера здійснено практичний аналіз політики компартійного керівництва, зокрема Євсекції, щодо єврейських громадських об'єднань в 1920-ті – 1930-ті роки.³⁸ Вагомою історичною працею, що охоплювала різні відрізки історії російського сіонізму, стала робота І. Маора «Сіоністський рух в

годов). / А.Г. Долгатов. – СПб.: Нестор, 2002. – 204с.; *Измозик В. Ф.Э. Дзержинский, ОГПУ и сионизм в середине 20-х годов* / В. Измозик // Вестник еврейского университета в Москве. – 1995. – №1. – С.141-176; *Симонова А.В. Сионистское движение в советской России (1917 – 20-е годы)* / Анна Викторовна Симонова: Дисс. ... канд. истор. наук: специальность 07.00.02. – Отечественная история / Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова. – М., 1999. – 249 с.

³³ *Эттингер Ш.* Евреи в Советской России / Ш. Эттингер. – Лондон: Б.в., 1975. – 231 с; *Доманский И.* Русские евреи вчера и сегодня / И. Доманский. – Иерусалим. 1975. – 221 с.

³⁴ *Дубнов С.М.* Книга жизни. Материалы для истории моего времени. Воспоминания и размышления / С.М. Дубнов. – СПб.: «Петербургское востоковедение», 1998. – 340 с.

³⁵ *Kuchenbecker A.* Zionismus ohne Zion. Birobidzan: Idee und Geschichte eines jüdischen Staates in Sowjet-Fernost. – Berlín, 2000.

³⁶ *Декель-Хен Ионатан,* Хиллиг Гетц В поисках рая: о еврейском землеустройстве в Крыму. – Симферополь: Изд. центр БЕЦ «Хесед Шимон», 2004. – 120с.

³⁷ *Lenin and Jews. The Bolsheviks come to power.* – London, 1966; *Gitelman Z.A. Century of Ambivalence: The Jews of Russia and the Soviet Union.* – N-Y, 1988; *Baron S. The Russian Jew Under Tsars and Soviets.* – N-Y, 1978; *Шварц С.* Антисемитизм в Советском Союзе. / С. Шварц. – Нью-Йорк, 1990; *Frankel D. Prophecy and Politics: Socialism, Nationalism and the Russian Jews, 1862-1917.* – Cambridge, 1981; *Laquer W.A. History of Zionism.* – New York, 1972; *Levenberg S. The Jews and Palestine.* – London, 1945; *Goldman G.G. Zionism under Soviet Rule 1917-1928.* - New York, 1960; *Leneman L. La tragedie des juifs en URSS.* – Paris, 1959; *Schechtman J.B. Zionism and Zionist in Soviet Russia.* – New York, 1966; *Borys J. Political Parties in the Ukraine // Ukraine, 1917-1921. A Study in Revolution.* – Cambridge:Harvard Univ. Press, 1977. – P. 128-158; *The Zionist Idea. F. Historical Analysis and Reader.* – New York, 1973; *Сионизм в контексте истории. Хрестоматия по истории сионизма с предисловием Артура Херцберга.* – Книги 1-2. – Иерусалим, 1993.

³⁸ *Gitelman Z. Jewish Nationality and Soviet Politics.* – Princeton, 1972; *Альтшулер М.* Між націоналізмом та комунізмом: євсекції в Радянському Союзі (1918-1930). (іврит). – Тель-Авів, 1980.

Росії», яка була надрукована до 30-ліття держави Ізраїль.³⁹ Загалом, більшість західних дослідників вважає політику російського імперського та більшовицького урядів щодо євреїв яскраво антисемітською. Особливо негативне ставлення до єврейських партій та громадських об'єднань проявляли більшовики, які з моменту захоплення влади прагнули ліквідувати будь-які його прояви як в Російській Федерації, так і в Україні.

Джерельну базу дослідження необхідно розділити на дві частини, які хронологічно відповідають різним етапам історії єврейської громади України. Першу групу складають різні за походженням та функціональним призначенням джерела періоду Російської імперії та періоду національно-визвольних змагань 1917-1920-го років. Другу групу складають документи радянського періоду.

Джерела першої групи можна розділити на декілька підгруп. До першої підгрупи відносяться законодавчі акти, що регулювали основні сторони життя єврейської громади українських губерній Російської імперії. Вони зібрані у «*Полном собрании законов Российской империи*» та в збірниках нормативно-правових актів. Другу підгрупу складає ділова документація: звіти до циркулярів місцевих органів влади та самоврядування, обігові документи єврейських громадських об'єднань, документи релігійних установ. Третя підгрупа об'єднує статистичні матеріали, що стосувалися єврейської демографії. Okремо необхідно виділити статистичні матеріали, підготовлені і опубліковані єврейськими громадськими об'єднаннями загальноімперського та місцевого рівня.

Малодослідженим джерелом історії єврейського громадського руху другої половини ХІХ – початку ХХ ст. є періодична преса. У нашому дослідженні проаналізовано офіційні видання різних міністерств, місцеві губернські і повітові газети, тогочасні єврейські російськомовні часописи: «Волынь», «Еврейская мысль», «Еврейская неделя», «День», «Киевская мысль», «Киевская жизнь» та інші. Цінність публікацій періодичних видань полягає в тому, що вони висвітлюють реальні факти, події, які відбувалися у єврейських громадах українських земель Російської імперії. Одночасне використання у роботі матеріалів єврейських газет, журналів і офіційних періодичних видань дозволяє уникнути тенденційності та односторонності у висвітленні основних аспектів тогочасного суспільного життя.

Документи радянського періоду мають подібну класифікацію і поділяються на статистичні матеріали, збірники законодавчих актів та судової практики, документи вищих державних та партійних органів, що стосувалися регламентації діяльності громадських об'єднань.

Значна кількість документальних матеріалів зібрана у сучасних збірках документів і матеріалів. Великий обсяг документального матеріалу з історії культурно-просвітницької організації «Культурна Ліга» представлено М.О. Рибакон в збірнику архівних документів «Правда історії», який вийшов у Києві 2001 року.⁴⁰ У збірнику «Голод 1932-1933 років на Україні очима істориків, мовою документів»

³⁹ *Маор И.* Сионистское движение в России. // Интернет ресурс. Режим доступа: <http://www.litmir.net/br/?b=63936>.

⁴⁰ *Правда історії: діяльність єврейської культурно-просвітницької організації «Культурна Ліга» у Києві (1918-1925): Зб. документів і матеріалів / укл. М.О. Рибакон. – К.: Кий, 2001. – 187 с.*

ряд матеріалів присвячено фактам голоду серед єврейських колоністів Сталіндорфського району та єврейських містечок Правобережної України.⁴¹ Серед сучасних збірників документів можна виділити збірку російського видавництва РоссПЕН, яка стосується єврейських погромів та антипогромного руху на території України, Білорусії та європейської частини Росії в період громадянської війни 1918-1922 рр. Історія Джойнта та Агро-Джойнта висвітлена у збірнику документів, матеріалів і фотографій, виданому 2004 року в Єрусалимі єврейськими дослідниками М. Гейзером та М. Міцелем.⁴²

Основою джерельної бази дисертації стали архівні документи. Під час проведення дослідження були використані матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та органів державного управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Центрального історичного архіву України, Державного архіву Житомирської області, Державного архіву Київської області, Державного архіву міста Києва, Державного архіву Чернігівської області, Державного архіву Одеської області, Російського державного архіву соціально-політичної історії, Державного архіву Російської Федерації.

У Центральному історичному архіві України документи єврейських громадських об'єднань охоплюють період з другої половини XIX ст. до 1917 року. Вивчення та аналіз документів архіву дозволило нам ознайомитися із структурою, фінансуванням єврейських громадських об'єднань, визначити основні напрямки їх діяльності на території українських земель Російської імперії. Серед документів архіву необхідно виділити тексти статутів єврейських молодіжних, філантропічних та політичних організацій.

У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України зберігається велика кількість архівних справ, присвячених історії єврейської громадської ініціативи радянського періоду вітчизняної історії. Документи зберігаються у різних фондах архіву. У фонді 5 «Народний Комісаріат внутрішніх справ» наявні документи, які стосуються реєстрації та діяльності єврейських товариств. Документи фонду дають можливість зрозуміти політику компартійних органів щодо сіоністських організацій, єврейських добровільних товариств та провладних громадських об'єднань. У ЦДАВО України опрацьовано фонд 571 «Товариство по землеоблаштуванню єврейських трудящих (ВсеукрТЗЕТ)» та фонд 505 «Державний Комітет по землеоблаштуванню єврейських трудящих (КОМЗЕТ)». Цінними при вивченні соціально-економічного та культурно-освітнього становища єврейської громади в 1920-30-ті роки є документи фонду Центральної Комісії національних меншин при ВУЦВКа (Ф. 413). Матеріали фонду дозволили проаналізувати особливості організації роботи комісій по переселенню єврейського населення та діяльності єврейських філантропічних закордонних товариств і ТЗЕТу щодо соціально-економічного оздоровлення українського єврейства.

⁴¹Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Я. Пиріг. – К.: Політвидав України, 1990. – 605 с.

⁴²Бейзер М., Мицель М. Американский брат: Джойнт в России, СССР, СНГ / М. Бейзер, М. Мицель. – Иерусалим, 2004. – 208с.

Значний масив документів з історії єврейської громадської ініціативи першої третини ХХ ст. зберігається в Центральному державному архіві громадських об'єднань України. Зокрема, матеріали, присвячені діяльності єврейських громадських об'єднань знаходяться у фонді ЦК КП(б)У (Ф. 1), фонді єврейських політичних партій та організацій (Ф. 41), серед документів Голоvbюро єврейської комуністичної секції. Це протоколи і повідомлення Центрального і районних комітетів КП(б)У, районних виконавчих Рад депутатів трудящих, місцевих осередків єврейських добровільних товариств і спілок про боротьбу з сiоністськими організаціями, реалізацію більшовицьких соціально-економічних та політичних кампаній. У фондах архіву зберігаються документи з історії єврейських партій – Бунду, Комфабанду, єврейських соціалістичних та сiоністських партій. Окрему групу документів складають матеріали з історії Центрального бюро сiоністських організацій в Росії, Київського обласного бюро сiоністських організацій, Центрального комітету сiоністської народної фракції «Цейрей-Ціон» і Центрального Комітету сiоністсько-соціалістичної партії в СРСР. З-поміж матеріалів фонду також опрацьовано документи єврейських молодіжних організацій України за період з 1917 до 1925 року.

Окреме місце серед неопублікованих документів складають матеріали архівів Російської Федерації. З-поміж них необхідно виділити фонди Державного архіву Російської Федерації та Російського державного архіву соціально-політичної історії.

Перш за все під час проведення дослідження були використані документи єврейських політичних партій та громадських об'єднань, які зосереджено в Російському державному архіві соціально-політичної історії. Було досліджено архівні справи, які містять директиви компартійних органів, що стосувалися діяльності єврейських організацій та партій на території України: матеріали Відділу агітації і пропаганди ЦК за 1920-1927 роки, документи Оргбюро та секретаріату ЦК за 1919-1925 роки, Секретного відділу ЦК ВКП(б), Центрального бюро єврейських секцій РКП(б), постанови, циркуляри, листи, доповідні записки, тези, резолюції ЦК КП(б)У, довідки, зведення та інші матеріали інформаційного відділу ЦК КП(б)У, губернських та окружних комітетів партії. Дані документи знаходяться у фонді 445 «Центральне бюро єврейських секцій при ЦК ВКП(б)» та фонді 17 «Центральний комітет РКП(б)».

Значний масив справ, які висвітлюють діяльність єврейських громадських об'єднань першої третини ХХ ст. знаходиться у фондах Державного архіву Російської Федерації. Були детально опрацьовані матеріали Фонду 9538 «Єврейське товариство надання допомоги жертвам війни і погромів». У фонді зібрано документи, присвячені діяльності єврейських добровільних товариств, які організовували кампанії самопомочі для євреїв-жертв війни.

При дослідженні єврейського громадського землеоблаштування стали у нагоді фонд Всесоюзного ТЗЕТу (Ф. 9498) та КОМЗЕТу (Ф. 7541).

У Фонді 7746 «Агро-Джойнт» зберігаються угоди агрономічної корпорації з радянськими установами і товариствами за 1924, 1927, 1933 роки, протоколи засідань центральних органів Джойнт та місцевих відділень товариства. Опрацьовані документи стосувалися і кампаній, які організовувало товариство у районах компактного проживання радянського єврейства.

Об'ємний і різноплановий масив документальних даних зберігається і в регіональних архівосховищах, зокрема, у архівах Житомирської, Київської, Чернігівської, Одеської, Миколаївської, Херсонської, Вінницької та інших областей України, де існували у зазначений історичний період єврейські громади.

У Державному архіві Київської області опрацьовано документи, що стосуються єврейських громадських об'єднань кінця XIX – першої третини XX ст. Документи умовно можна розділити на групи за напрямками діяльності єврейських громадських організацій і товариств. Окрему групу архівних документів складають реєстраційні та ліквідаційні справи фонду 10. «Київське губернське у справах товариств присутствіє». Матеріали фонду 348. «Комітет Київського відділення Товариства з поширення освіти серед євреїв Росії», фонду р-5004 «Єврейське культурно-просвітницьке товариство “Тарбут”», фонду р-5005 «Київський губернський єврейський союз “Гаморе”» проливають світло на історію єврейського культурно-освітнього руху. Інший напрям єврейського громадського руху початку XX ст. ілюструють документи фонду 444 «Київське еміграційне товариство», у якому зібрано документи, що стосуються реєстрації товариства, його участі в організації еміграційних груп для виїзду в США, а також у проведенні медичного обстеження переселенців. Про організацію на території України єврейського антипогромного руху свідчать документи фонду р. 3050. «Київська районна комісія єврейського громадського комітету допомоги постраждалим від погромів».

Документи Державного архіву Житомирської області становлять вагому частину архівних джерел, використаних у дослідженні. Це фонди органів державної влади та управління періоду Російської імперії – «Канцелярія Волинського губернатора» (Ф.70), «Волинське губернське у справах про товариства і спілки присутствія» (Ф.329), «Волинський губернський комісаріат Генерального секретаріату» (Ф. 2399); органів державної влади і управління радянської доби – «Волинський окружний виконавчий комітет Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (окрвиконком)» (Ф. Р.326), «Житомирський міський виконавчий комітет» (Ф. Р-405), «Відділ управління Волинського губернського комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів м. Житомира Волинської губернії» (Ф.Р-1657), «Довбишанський районний комітет КП(б) (Мархлевськ)» (Ф. П-42), «Житомирський (Волинський) окружний комітет КП(б) У» (Ф.П-85), «Комісія допомоги голодуючим» (Ф. Р-263), «Волинська губернська комісія з ліквідації наслідків голоду м. Житомира» (Ф. Р-264); політичних партій та громадських організацій – «Єврейська комуністична партія (Поалей-Ціон)» (Ф.804), «Волинський окружний комітет Всеукраїнського товариства ремісничої і земельної праці серед євреїв» (Ф. Р-1693), «Житомирська районна філія Товариства по землеоблаштуванню працюючих євреїв «ОЗЕТ» м. Житомир» (Ф. Р-1874), «Коростенський окружний відділ Всеукраїнського товариства ОЗЕТ» (Ф. Р-1950); освітніх установ – «Житомирське двокласне єврейське початкове училище» (Ф.397).

Слід зазначити, що при роботі з архівними документами постала проблема їх достовірності і можливості використання їх для реконструкції подій, пов'язаних з історією окремих товариств та їх регіональних відділень. Особливо актуальною є така проблема стосовно підготовлених місцевими відділеннями ГПУ та Євсекцій періодичних і тематичних звітів. При використанні подібних матеріалів нами

робилась поправка на їх ідеологічну заангажованість, на компартійну приналежність інформаторів і службовців, які готували звіти. Також довилось враховувати можливу недостовірність та тенденційність матеріалів, опублікованих у тогочасній пресі.

Отже, історіографічний аналіз наукової літератури свідчить про те, що історія єврейського громадського руху в Україні 60-х рр. XIX – 30-х рр. XX ст. почала досліджуватись нещодавно, тому кваліфікаційні й монографічні праці здебільшого вирізняються фактологічними та концептуальними пріоритетами, проте багато напрямів досліджень залишаються поза увагою істориків.

У другому розділі «Російська імперська політика стосовно євреїв у XIX – на початку XX ст.» розглядаються основні напрямки асиміляційної політики російського самодержавства стосовно єврейської меншини Російської імперії. У розділі висвітлено соціально-економічне, політико-правове та культурно-релігійне становище єврейської громади українських земель Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. та визначено основні причини появи перших єврейських громадських організацій.

Єврейське населення потрапило до складу Російської імперії у кінці XVIII ст. у результаті поділів Польщі. Воно представляло собою розсіяну етнорелігійну групу зі специфічною соціально-економічною організацією, в якій були відсутніми дворянство та селяни. Після приєднання правобережних українських земель до Росії царський уряд почав впроваджувати великодержавну політику щодо нових підданих. Імперська політика базувалася на трьох основних принципах, які влада застосовувала до всіх національних меншостей: православ'я, самодержавство, народність. До них додавалося ще й економічне гноблення іновірців.

Науково-документально доведено, що ставлення до єврейського етносу з боку самодержавної влади було неоднозначним. Періоди ліберальної політики щодо євреїв чергувалися з періодами обмеження їх прав. Російське імперське законодавство XIX – початку XX ст. в повній мірі відобразило ці процеси. Разом з тим необхідно наголосити, що політика російського самодержавства щодо євреїв здійснювалась у загальному руслі націоналістичної та шовіністичної політики царизму щодо всіх нетитульних націй і народностей Російської імперії. Дії царату через систему законодавчих актів обмежували правове та соціально-економічне становище майже всіх верств єврейського населення, що зумовило активну участь євреїв у основних суспільно-політичних рухах Російської імперії, розгортанні власної системи громадських об'єднань та політичних партій.

Законодавство Російської імперії щодо євреїв носило неприхований дискримінаційно-обмежувальний характер, зберігаючи його навіть у періоди найбільш ліберальних політичних режимів імператорів Олександра I та Олександра II, і мало на меті поставити цю частину населення в нерівне положення з іншими етнічними групами. Реальне правове становище єврейського населення знаходилося у прямій залежності від особистого ставлення до євреїв представників місцевої адміністрації, яка могла як погіршити, так і покращити їх стан. Але, навіть за найкращих умов, повністю подолати дискримінаційність, яка лежала в основі державної політики, було неможливо. Система обмежень прав євреїв охоплювала

майже всі сторони їх соціального, економічного, культурно-освітнього та релігійного життя.

Встановлено, що російська єврейська етноконфесійна політика призвела до формування в єврейському середовищі національного та революційного рухів. Соціально-економічні, політичні, культурні перетворення 60-70-х рр. XIX ст., які проводив російський уряд призвели до зменшення ролі єврейських общинних інститутів у житті єврейської громади та зміни її структури. У цей період відбувається швидке соціальне розшарування єврейства: формується єврейська національна промислова та фінансова буржуазія, з'являється індустріальний пролетаріат.

Простежено еволюцію соціально-професійного розшарування українського єврейства та визначено фактори, які вплинули на появу перших єврейських громадських об'єднань. У другій половині XIX – на початку XX ст. швидкими темпами проходить процес розпаду традиційного єврейського суспільства: еміграція, прагнення отримати світську освіту, пролетаризація значної частини населення підривали систему цінностей єврейської общини. Все більше євреїв, переважно молоді, яка отримала світську освіту, втягувались у політичну боротьбу. Єврейська інтелігенція виступала за відновлення політичних і соціально-економічних прав євреїв, ліквідацію єврейського гетто в межах смуги осілости та за культурний розвиток громади. Помірковані єврейські громадські діячі прагнули реалізувати дані положення через громадський рух. Громадські організації, на їх думку, мали поступово тиснути на царський уряд та російське суспільство, схилиючи їх до ідей реформування законодавства. Інші, переважно емансипована молодь, виступали за поширення в Російській імперії сіонізму. Вони розпочали поширювати серед євреїв ідеї створення власної держави, еміграції до Палестини та збереження національної ідентичності.

Встановлено, що поширення серед євреїв світської освіти та поява власної інтелігенції і осіб «вільних професій» призвело до формування двох напрямків національного громадського руху. Представники першого виступали за асиміляцію російських євреїв. Інші – почали готувати ґрунт для проголошення єврейської держави шляхом створення єврейських громадських об'єднань та політичних партій.

У кінці 1880-х рр. в Російській імперії починають виникати перші єврейські організації сіоністського спрямування. Формування сіоністського руху здійснювалось у напрямках, пов'язаних з переселенським рухом, національно-культурною консолідацією та поширенням соціалістичних ідей. На території імперії з'являються організації палестинофілів: в 1890 р. в Одесі було створено Товариство взаємодопомоги євреям-землеробам і ремісникам Сирії та Палестини. У лютому 1917 р. після перемоги в Росії Лютневої революції Тимчасовий уряд скасував всі 140 законів і розпоряджень, що обмежували права євреїв. Це дозволило вийти із підпілля єврейським політичним партіям та різноманітним громадським об'єднанням. Одночасно розпочався рух за створення нових добровільних товариств та організацій.

Таким чином, підсумовуючи вивчення архівних документів і матеріалів з окресленої проблеми, зазначимо, що протягом XIX ст. російський царат проводив

політику, направлену на асиміляцію євреїв Російської імперії. Всі нормативно-правові акти, що були прийняті протягом XIX ст., носили явно дискримінаційний характер. Російські урядовці, говорячи про інтеграцію євреїв до політичної системи імперії, мали на увазі асиміляцію євреїв, обмеження їх у політичних, соціально-культурних та релігійних правах. Повноцінні права в імперії отримували лише ті євреї, які відмовлялися від власної релігії, мови і ставали частиною «російського православного люду». Після проведення Олександром II політичних та соціально-економічних реформ 1860-70-х років ситуація для євреїв імперії з одного боку покращилася: вони отримали деякі політичні та соціально-культурні права. Однак розпочався прихований економічний наступ на традиційну єврейську общину. Починається її поступова руйнація. Це дало поштовх до формування перших громадських об'єднань.

У третьому розділі «Формування єврейського громадського руху в українських землях Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст.» проаналізовано процес виникнення єврейських громадських об'єднань в умовах капіталістичної модернізації Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст., здійснено класифікацію тогочасних єврейських громадських організацій, добровільних товариств та спілок та розкрито особливості функціонування єврейських громадських об'єднань, визначено їх функції, персональний склад, джерела фінансування та повноваження керівних органів.

Встановлено, що у другій половині XIX – на початку XX ст. єврейський громадський рух у Російській імперії досяг в організаційному та якісному плані найвищого розвитку. В українських землях сформувалась система різнопланових громадських організацій, добровільних товариств, які своїм існуванням та діяльністю забезпечували єврейському етносу збереження власної політико-соціальної та культурно-релігійної ідентичності.

Суттєвим чинником, що стимулював інституалізацію єврейського громадського руху, був благодійно-філантропічний рух. Цей рух за створення загальноєврейських соціально-реабілітаційних організацій мав окремих, небажаний для правлячої еліти аспект. Адже в багатьох випадках спонукальним мотивом до організації соціально-реабілітаційних інституцій виступало незадоволення євреїв своїм політико-соціальним та культурно-релігійним становищем. Рух підривав основи ідеологічного імперського постулату про прагнення євреїв до православ'я та асиміляції з титульною нацією. Єврейські товариства соціального спрямування, на відміну від німецьких та польських, не лише не припиняли своєї діяльності під час Першої світової війни, а навпаки, активізувалися для допомоги єврейському населенню окупованих та тилкових територій.

Аналіз статистичних даних і документів свідчить, що в другій половині XIX – на початку XX ст. на території України сформувалась стійка та впливова система єврейських благодійних товариств, які підтримували представники різних верств населення. Товариства допомагали утримувати найбільш нужденні групи єврейського населення: вдів, сиріт, постраждалих від погромів, стихійних лих, інвалідів, нужденних єврейських студентів та учнів, осіб похилого віку. При цьому необхідно зазначити глибоку раціоналістичність єврейської філантропії, зумовлену необхідністю надавати допомогу значній кількості юдеїв. Єврейський

філантропічний рух, що зародився в середині XIX ст., найбільшого свого розвитку набув на початку XX ст. На той час у кожному повіті, де існували єврейські громади, функціонували національні філантропічні товариства.

У розділі акцентується увага на тому, що російський уряд втручався в розвиток єврейського громадського руху, законодавчо обмежуючи сферу діяльності товариств, контролюючи їх склад та фінансові надходження. Однак, це не завадило формуванню в краї мережі національно орієнтованих об'єднань та представництв загальноімперських товариств, відомих не тільки своєю доброчинністю, але і розбудовою національно-культурного життя єврейських громад. Члени філантропічних товариств брали активну участь у розвитку системи освіти, діяльності комітетів і комісій з налагодження культурного життя регіону.

Друга половина XIX – початок XX ст. ознаменувались розмахом єврейської громадської та приватної доброчинності, в яку активно включались заможні євреї – підприємці, банкіри та купці. Вони брали участь у різних формах благодійної громадської ініціативи, надаючи підтримку найменш соціально захищеним верствам населення. Їх допомога мала різноманітні прояви: від заснування добровільних філантропічних товариств і участі в них до проведення разових доброчинних акцій.

Складовою частиною єврейського громадського руху другої половини XIX – початку XX ст. була підтримка культурно-освітніх установ. Аналіз архівних матеріалів, наукових праць засвідчує, що у XIX ст. у підходах до єврейської освіти можна виділити три напрямки: традиційний (консервативний), просвітницький (прихильники руху Хаскала) та офіційний (імперський). У першій половині XIX ст. євреї Російської імперії отримували виключно релігійну освіту в хедерах, Талмуд-Торах, молитовних школах та ієшиботах. Для бідних учнів єврейські общини утримували Талмуд-Тори. Вони відкривались завдяки клопотанням міщанських громад, товариств допомоги бідним, духовного правління або господарського комітету при єврейських молитовних справах. У середині XIX ст. урядова політика змінюється в напрямку реорганізації та русифікації єврейської релігійної освіти. У хедерах і Талмуд-торах запровадили вивчення російської мови і арифметики. Меламеди повинні були здавати іспити зі знання ними російської та німецької мов. З 1877 р. в ієшивах стали викладати російську мову. Проводилась політика, спрямована на максимальне відображення у навчальному плані імперських гасел про російську мову, православ'я та самодержавство. Це призвело до консолідації національно-свідомих, освічених євреїв навколо Товариства з поширення освіти серед євреїв. У другій половині XIX – на початку XX ст. товариство стало на чолі культурно-просвітницького руху, що мав забезпечити євреїв можливістю отримати традиційну і світську освіту.

Отже, проаналізувавши діяльність єврейських громадських об'єднань, можна дійти висновку, що пік їх активності припадає на початок XX століття, коли царизм внаслідок першої Російської буржуазної революції послабив тиск на всі національні меншини імперії. Єврейські громадські об'єднання соціально-реабілітаційного, культурно-релігійного та медико-санітарного типу являли собою сукупність різноманітних організацій, діяльність яких так чи інакше стосувалась благодійництва.

Зміст четвертого розділу «Єврейська громадська самопоміч у роки Першої світової війни та української революції (1914-1920 рр.)» розкриває механізм захисту єврейськими громадськими об'єднаннями у роки Першої світової війни та збройного протистояння періоду української революції 1917-1920 рр. основних природних прав людини – права на життя та вільний соціально-економічний та культурно-освітній розвиток. Головними напрямками діяльності різних типів громадських об'єднань у єврейському середовищі України були соціально-економічна, культурно-освітня реабілітація єврейських біженців і виселенців у роки Першої світової війни, а також допомога погромленим та постраждалим від збройних протистоянь періоду української революції 1917-1920 рр.

У розділі показано, що Перша світова війна загострила всі національні проблеми Російської імперії. Серед військових чиновників і представників інших груп населення почали проявлятися сформовані раніше стереотипи, які мали форму як побутового, так і державного антисемітизму. Російський антисемітизм став ніби виправданням державного втручання в життя громади та формування однорідного «населення» без будь-яких національних особливостей. Євреям приписувались жадібність, егоїстичність та продажність. Їх звинувачували у відсутності патріотизму, небажанні бути лояльними до влади, а також у наполегливому прагненні зберегти власну національно-релігійну ідентичність. Це спричинило застосування до євреїв, як до нелояльного населення репресивних заходів у вигляді масових депортацій і виселень, що розпочалися ще на початку війни. Виселення і депортації, що проводилися на окупованих територіях, були одними із перших в історії широкомасштабним переселенням іноземних підданих в Європі. Стосовно єврейського населення Східної Галичини і Буковини вперше було використано і принцип переслідувань за їх конфесійну приналежність.

Встановлено, що процес переміщення єврейських біженців в перші місяці війни і проблема правових обмежень євреїв, актуалізована царським режимом, спричинила підйом соціальної активності єврейських общин як в центрі, так і на місцях. Громадські активісти розпочали кампанії, спрямовані на організацію допомоги переміщеним і депортованим євреям. Це спричинило нову хвилю зростання національної свідомості і згуртування єврейського населення Російської імперії та появи різноманітних загальноімперських і місцевих громадських об'єднань допомоги постраждалим від війни.

Єврейські добровільні товариства, які виникли на початку війни, з початку своєї діяльності допомагали виселенцям із окупованої російськими військами Галичини, а з літа 1915 року, після поразок імперських військ, їх діяльність поширилась на все Правобережжя України. Товариства опікувалися виселенцями, біженцями, хворими і пораненими воїнами: постачали постраждалому місцевому єврейському населенню продукти харчування, ліки. Кошти на забезпечення їх діяльності надходили з фондів пожертвувань і спеціальних зборів, які організовувались як серед євреїв, так і серед православного населення Російської імперії. Вагомий внесок у допомогу потерпілим воїнам, цивільному населенню, а особливо дітям-сиротам, родинам фронтовиків і виселенцям надавали загальноімперські єврейські добровільні товариства. Уже з початком війни вони відкривали й утримували переважно на власні кошти притулки з опіки останніх.

Особливо багато таких установ відкривались при єврейських лікарнях та богадільнях. Окремо товариства допомагали працевлаштуванню військових інвалідів. Серед них, насамперед, виділялись Комітети допомоги жертвам війни, які протягом війни охопили своїми відділеннями всі повітові і губернські міста українських земель Російської імперії. Завдяки зусиллям широких кіл єврейської громадськості значною активністю відзначалась діяльність Київського Комітету.

Таким чином, діяльність єврейських благодійних товариств в українських землях у роки Першої світової війни, насамперед тісно пов'язана з єврейськими промисловцями та національною інтелігенцією, які жертвували на нужденного єврейського населення значні суми. Громадська єврейська гуманітарна ініціатива в роки війни стала важливою складовою у вирішенні їх нагальних проблем та стала яскравим прикладом згуртування єврейської громади Російської імперії у кризові періоди новітньої історії українського єврейства. Досвід такої діяльності яскраво продемонстрував переваги громадської ініціативи у порівнянні з недолугим бюрократичним державним апаратом.

У дисертації висвітлюється і антипогромний єврейський рух, рух що став результатом відповіді українського єврейства на погроми періоду української революції 1917-1920 рр. Погроми охопили всі українські землі, у яких проживали євреї. У багатьох населених пунктах погроми відбувались декілька разів. Їх супроводжували убивства, зґвалтування жінок, розграбування майна. Єврейські жителі міст та містечок після погромів потребували негайної медико-соціальної і продовольчої допомоги. Ситуацію ускладнювало і громадянське протистояння, яке не давало місцевій владі можливостей надавати погромленим систематичної гуманітарної допомоги. Такий перебіг подій призвів до появи низки громадських об'єднань, які допомагали постраждалим і боролися проти погромників. Одним із таких об'єднань був Союз євреїв-воїнів, організований у Києві. Його активісти розпочали створення по всій території України відділів по боротьбі з погромами та загонів самооборони. Представниками іншого напрямку соціально-реабілітаційного руху були Євгромадком та філії закордонних добровільних товариств.

Загалом, у період Першої світової війни та збройного протистояння у роки української революції діяльність всієї системи єврейських громадських об'єднань була направлена на захист соціально-економічних, політичних та особистих прав українського єврейства.

Розділ п'ятий «Єврейська громадська ініціатива у 20-х рр. ХХ ст.» присвячений розвитку єврейського громадського руху у період становлення у підрадянській Україні більшовицької політичної системи держави «диктатури пролетаріату». У розділі доводиться, що більшовики, прагнучи поставити українське єврейство під державний контроль, вели непримиренну боротьбу з традиційними єврейськими громадськими об'єднаннями та сіоністським рухом, оголосивши їх ворожими радянській владі буржуазно-націоналістичними організаціями.

Аналіз різних видів джерел, дав можливість встановити, що спроби єврейської громади створити власну систему громадських об'єднань та інтегрувати її в політичну систему радянської держави «диктатури пролетаріату» завершилися її ліквідацією. Сама ідея створення національних громадських об'єднань зіштовхнулася із настороженістю та ворожістю компартійного керівництва.

Незважаючи на демонстрацію єврейською громадськістю своєї лояльності до влади, готовності йти на відповідні компроміси (введення до правлінь комуністів і представників влади, повна звітність, граничне обмеження повноважень), компартійні органи вже в перші роки свого існування висловили однозначну позицію – неприпустимість існування будь-яких національних громадських об'єднань, за виключенням тих, які були продовженням партійно-владної вертикалі. Протягом 1920-х рр. органи державної влади проводили боротьбу з єврейським національним рухом на території Української СРР. Для здійснення репресивно-каральних та агітаційних заходів влада використовувала різні методи – від відкритих арештів до прихованої пропагандистської роботи більшовицькими громадськими організаціями по знищенню соціальної бази діяльності єврейських партій. Можна припустити, що компартійні органи, починаючи з другої половини 1920-х рр., проводили на єврейських громадських активістах своєрідний експеримент по придушенню інакомислення. Діяльність влади, спрямована проти ідеології сіоністського руху, його закордонних контактів, стала зразком технології знищення інших небільшовицьких організацій та рухів на території Радянського Союзу.

У 1920-ті рр. в Україні досяг певних успіхів альтернативний комсомоліві молодіжний єврейський рух. Його характерною рисою в цей період була різноплановість та надзвичайно строкатий членський актив. Єврейські організації були найчисленнішими і найвпливовішими з небільшовицьких національних молодіжних організацій. Вони будувалися на тих же організаційних засадах, що й комсомол. Існували первинні осередки, районні та обласні комітети з організаційними, економічними, дитячими та іншими відділами. Актив сіоністських організацій був краще забезпечений агітаційною продукцією та коштами і працював значно продуктивніше, ніж комсомольський. Сіоністські молодіжні організації активно боролись за молодіжну аудиторію. Єврейську молодь та підлітків притягував зовнішній антураж і атрибутика сіоністських організацій, можливість цікаво провести власне дозвілля. У подальшому активісти поступово залучались старшими товаришами до соціально-політичної діяльності – маніфестацій, розклеювання листівок, розповсюдження нелегальної літератури і т. ін.

У дисертації встановлено, що процес створення єврейської сільськогосподарської кооперації 1920-х рр. був тісно пов'язаний із започаткованою єврейськими філантропами, а згодом підхопленою компартійними органами, кампанією з аграризації єврейського населення України та Білорусії. Значні кошти в організацію руху за громадське землеоблаштування містечкового єврейства вкладали закордонні філантропи – добровільні товариства ТПР, Агро-Джойнт та ЄКТ. Радянське керівництво припускало можливість більш активної допомоги єврейській сільськогосподарській переселенській кооперації з боку закордонних філантропів і навіть розраховувало на їх допомогу. І звичайно, не могло не розуміти, що вкладаючи власні кошти, ці товариства будуть намагатися діяти за звичними для них капіталістичними формами організації сільськогосподарського виробництва. Тому процесом аграризації єврейства керували прорадянський ТЗЕТ та КОМЗЕТ, які здійснювали розподіл коштів, замовляли технічні та насінневі допомогіві програми та стежили за працівниками закордонних товариств в переселенських

кооперативах. Радянська практика єврейського сільськогосподарського кооперування створила найчисленнішу в Європі армію єврейського селянства (близько 98 тис.), проте показники його господарської діяльності відповідали «середньоукраїнським стандартам дрібно надільного, маломіцного селянства». Таким чином, більшість єврейських кооперативів були створені бідним селянством і вимушені були щоденно боротися за своє виживання. З початком суцільної колективізації єврейська сільськогосподарська кооперація перестала поповнюватися за рахунок приїзду нових переселенців, а сільськогосподарські кооперативи стали об'єктом політики одержавлення сільськогосподарського виробника. Компартійні функціонери доволі швидко втратили інтерес до ідей єврейського громадського землеоблаштування. Основна мета переселення – часткове вирішення соціально-економічних та політичних проблем єврейського містечка Правобережної України – була вирішена, проте результат, відчутний принаймні в перші п'ять років, був доволі нестабільним і з економічної, і з політичної точки зору. У 1938-1939 р. всі єврейські національні колгоспи в Україні було реорганізовано. З офіційних документів того часу зникає словосполучення єврейський національний колгосп, хоча більшість із них проіснувало до Великої Вітчизняної війни.

У розділі розкривається участь єврейських закордонних добровільних товариств у допомогівих кампаніях організованих у під радянській Україні єврейськими громадськими об'єднаннями. За умов непу закордонні філантропи намагалися вкласти у розвиток економіки містечок та сільськогосподарських колоній значні кошти, які мали сприяти подоланню соціально-економічної кризи, що охопила єврейську громаду України. Благодійна допомога закордонного єврейства в роки голоду 1921-1923 рр. врятувала тисячі життів, незалежно від їх національності. Не оминули своєю увагою добровільні товариства і створення мережі медичних установ, професійних училищ, дитячих установ, різноманітних кас взаємодопомоги та кооперативних товариств. Однак вже в кінці 1928 – на початку 1929 р. допомога з боку закордонних благодійників поступово зменшується, і в середині 1930-х рр. майже припиняється фінансування програм допомоги радянському єврейству. Не зважаючи на специфічні стосунки товариств з комуно-радянським бюрократичним апаратом, їм вдалося надати вагому допомогі єврейській громаді України та інших радянських республік. Закордонне добровільне товариство Джойнт дало колоністам та жителям містечок Правобережної України економічну підтримку та політичний захист від чисток і переслідувань які переживало українське селянство, в єврейських сільськогосподарських колоніях збереглась особлива культурно-національна атмосфера єврейських громад смуги осілості. Єврейські колонії за сприяння Джойнту та інших іноземних благодійних товариств досягли вищих економічних показників, ніж сусідні колгоспи. Євреї-переселенці, які отримали професійну освіту та завдяки допомозі філантропічних товариств, змогли інтегруватись у радянську міську субкультуру і відновити свої політичні та громадянські права.

Отже, єврейський громадський рух у 1920-ті роки, намагаючись захистити соціально-економічні та політико-культурні права українського єврейства, потрапив під більшовицький державно-владний коток, який протягом 1920-х років знищив усі незалежні від компартійних органів громадські об'єднання.

У шостому розділі «Єврейські провладні громадські об'єднання в 1920-ті – 30-ті роки» з'ясовуються особливості формування компартійними органами мережі єврейських прокомуністичних громадських об'єднань, аналізуються форми і методи впливу державно-владних органів на окремі єврейські громадські інституції.

Аналіз архівних документів доводить, що паралельно із нищенням єврейського громадського руху компартійні органи створювали власну систему підконтрольних громадських об'єднань. Створювані прокомуністичні єврейські добровільні товариства мали нагадувати собою масові добровільні товариства та спілки.

Ліквідовуючи єврейські національні громадські об'єднання, компартійні органи на їх місці створювали «сурогат» у вигляді організацій, які з моменту реєстрації перебували під жорстким партійним контролем, та намагалися залучити євреїв до участі у цих громадських утвореннях. Це стосувалося єврейських кооперативів, масових добровільних товариств та профспілок.

Компартійні органи на початку 1920-х рр. намагалися перетворити єврейські міжнародні товариства у підконтрольні організації, які втратили б статус самостійного політичного гравця в єврейському середовищі України. Тому в зазначений період непоодинокими були випадки застосування проти них методів революційної законності, адміністративного та кримінального переслідування.

Канали впливу влади на населення містечок були вкрай обмеженими. Бідна частина єврейського населення залишалась політично пасивною і повагою серед іншого єврейства не користувалась, тому на неї не можна було покладатись при проведенні пропаганди серед містечкового єврейства. Обмежений вплив на містечкових євреїв мали і пробільшовицькі масові добровільні товариства. Їх членський актив складали місцеві єврейські комуністи, комсомольці та члени профспілок.

Активну участь у радянзації єврейського містечка брали прокомуністичні громадські об'єднання. Добровільні товариства вживали заходів із залучення представників єврейської громади до організації виборів міських рад. При цьому проводилась відповідна агітаційно-пропагандистська робота. Активісти прокомуністичних громадських об'єднань також спрямовували свої зусилля на недопущення проведення агітації під час виборів до рад представниками єврейського духовенства, які мали значно більший вплив на єврейську громаду, ніж місцеві комуністичні об'єднання.

У розділі висвітлено, що єврейські прокомуністичні громадські об'єднання активно залучались компартійними органами до антирелігійних кампаній, направлених на ліквідацію юдаїзму як культурно-релігійного базису збереження національної ідентичності українського єврейства. Атеїстичність проголошувалась провідною рисою нової комуністичної людини, тому головним завданням прокомуністичних добровільних товариств було формування серед українського єврейства матеріалістичного світобачення, що сприяло б комуністичному переродженню містечкового єврейства. Основними центрами комуністичної культури та атеїстичного виховання ставали робітничі клуби, будинки культури та школи. Окрім участі у створенні мережі культурно-освітніх закладів, єврейські прокомуністичні організації брали активну участь у згортанні роботи традиційних

єврейських освітніх установ – хедерів, Талмуд-тор, у поширенні серед містечкового єврейства політосвітньої пропагандистської літератури.

Загалом, створена компартійними органами мережа єврейських прокомуністичних громадських об'єднань з їх інфраструктурою була своєрідним знаряддям утвердження у свідомості українського єврейства ідеї легітимності компартійного режиму і підпорядкування прагматичним завданням ідеологічної обробки єврейського населення із класовими пріоритетами і чітко визначеним пролетарським спрямуванням.

У **висновках** підбито основні підсумки дослідження та розроблено рекомендації щодо можливості використання його результатів.

– Загальний аналіз історичної літератури з історії єврейського громадського руху 60-х рр. XIX – 30-х рр. XX ст. засвідчує наявність розлогої фактологічної бази, створеної зусиллями вітчизняних і зарубіжних учених. Незважаючи на зростання в останні роки обсягу новітньої історичної літератури, багато питань історії єврейських громадських об'єднань України, зокрема, проблема їх участі у національно-культурному будівництві та збереженні національної ідентичності українського єврейства в імперській період та роки формування в Україні комуно-більшовицького тоталітарного суспільства, так і не знайшли належного висвітлення в історіографії. Практично повна залежність радянської історіографії від компартійних інструкцій зумовила вульгаризоване зображення історії єврейських громадських об'єднань. Ідеологічні установки, замовчування та перекичування історичних подій обмежували дослідницькі можливості. Причиною нерозробленості багатьох сюжетів досліджуваної тематики є не лише обмеженість джерельної бази й ідеологічні межі, а й, значною мірою, недостатня методологічна озброєність сучасних істориків у вирішенні багаточисельних та масштабних завдань, які виникали в ході наукового пошуку. Їх вирішення пов'язане з необхідністю системного вивчення чисельних джерел імперського та радянського періоду історії українського єврейства, одночасної обробки різних джерел інформації, матеріалів обласних і загальнодержавних архівів України.

– В основі російської імперської політики щодо єврейської громади українських земель лежав шовінізм та неприхований антисемітизм. Царський уряд проводив стосовно євреїв вкрай реакційну політику в результаті якої єврейські громади опинились у скрутному соціально-економічному та політичному становищі. Разом із тим російське самодержавство використовувало міжнаціональні суперечності, які історично сформувались на території, де проживали як євреї, так і представники титульних націй – росіяни, українці, білоруси, поляки. Всі утиски, репресивні заходи проти євреїв, що здійснював царський уряд, необхідно розглядати в контексті російсько-імперської політики, яка була направлена на асиміляцію українців, поляків, литовців, грузинів та інших народів імперії. Концентрація євреїв в смузі осілости мала спричинити конфлікт між представниками корінних етносів (українців та поляків), які проживали на території Правобережної України. Економічні обмеження, застосовані царським урядом до євреїв смуги осілости, мали знищити єврейських підприємців та завадити формуванню національно-свідомої буржуазії. Тобто, урядова політика була одночасно і антисемітською, і антиукраїнською. Саме великодержавний шовінізм і антисемітизм спонукав

українське єврейство до консолідації з метою захисту власних соціально-економічних, політичних і релігійно-культурних інтересів, через створення національних громадських об'єднань, добровільних товариств і спілок.

– Сформована російським імперським самодержавством яскраво виражена антисемітська політика призвела до формування українським єврейством власного громадського руху. Важливу роль у цьому процесі відіграла єврейська інтелігенція та буржуазія. Представники зазначених соціальних груп зайняли ключові посади в громадських інституціях, які захищали інтереси єврейських громад України. Даний процес охопив всю смугу осіlosti та південноукраїнські землі Російської імперії. На початку ХХ ст. створені єврейськими активістами громадські об'єднання стали активними учасниками політичної системи Російської імперії. Цілком зрозуміло, що єврейська громада Російської імперії не могла очікувати від влади позитивного вирішення спродукованих нею ж (владою) проблем. Тому найбільш освідченні та соціально активні представники єврейського етносу ініціювали появу власне єврейських громадських об'єднань, які мали захистити політичні, соціально-економічні та культурні права єврейства. Громадська ініціатива українського єврейства другої половини ХІХ ст. вилилась у появу культурно-освітніх, соціально-реабілітаційних, релігійних, політичних громадських об'єднань, національної кооперації та організацій взаємодопомоги.

– На початку ХХ ст. євреї сформували власну систему громадських об'єднань, які активно захищали їх національні інтереси. Функціонування громадських організацій здійснювалось переважно за рахунок пожертв їх засновників, простих євреїв-обивателів та фінансових надходжень від закордонних єврейських добровільних товариств. Важливу роль у діяльності об'єднань відігравали представники інтелігенції, студентська та учнівська молодь, жіноцтво.

Перша світова війна внесла суттєві корективи в систему єврейських громадських об'єднань. Війна спричинила появу та відродження благодійних товариств і товариств взаємодопомоги, орієнтованих на допомогу єврейським біженцям і виселенцям. Розгортають активну роботу закордонні та загальноімперські єврейські громадські об'єднання. Війна надала сильного поштовху до розгортання серед євреїв Російської імперії гуманітарного руху. Вибудовується система взаємовідносин між єврейськими загальноімперськими товариствами та місцевими організаціями допомоги біженцям. Налагоджуються зв'язки між єврейським допомогивим громадським рухом та християнськими організаціями. Зростає роль єврейських культурних і освітніх товариств із збереження єврейської мови, традицій, історії та етичних національних ідеалів у роки військового лихоліття. У подальшому учасники єврейського громадського руху періоду Першої світової війни розгорнуть активну політичну та національно-культурну діяльність у роки української революції 1917-1920-го рр.

– У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. в Російській імперії виникають перші соціал-сіоністські гуртки та групи. Спочатку вони не мали визначеної програми і підтримували марксистів, народників. Частина політичних діячів сповідували палестинофільство, виступаючи за створення єврейської держави в Палестині. У 1890-х рр. зароджується і релігійний сіонізм. До релігійних груп входили ортодоксальні рабини, які прагнули створити власну духовно-політичну

силу. У 1902 р. ними була створена партія Мізрахі (духовний центр), яка визнавала себе невід'ємною частиною сіоністського руху. Рух швидко поширився країнами Європи і США. Соціал-сіоністські гуртки стали базою формування політичних партій та спілок, що являли собою організовану, плюралістичну, здатну до маневрування силу, яка прагнула захищати інтереси євреїв імперії. У Російській імперії сіоністські організації на початку ХХ ст. намагалися взяти під свій контроль єврейський благодійний рух, Товариство ремісничої праці, Товариство з поширення освіти серед євреїв Росії, Товариство охорони здоров'я євреїв. Одночасно проходив процес створення власних громадських об'єднань у різних сферах соціально-політичного, спортивного та культурного життя. Формується студентський «Геховер», культурний «Тарбут», спортивне товариство «Маккабі», господарсько-емігрантські «Гехолуц», «Агудат», «Нетоїн» та ін. Після Лютневої буржуазної революції у єврейському громадському русі стався новий потужний вибух. Запрацювали нові громадські об'єднання та добровільні товариства, різноманітні за напрямками діяльності, поглядами, соціальним складом. Легалізуються сіоністські партії та їх громадські організації. Сіонізм розглядався як єдино можливий політичний шлях збереження етнічної автентичності єврейського народу не лише в Україні, а й у всьому світі. Доктрина сіоністського руху визріла в колах українського єврейства наприкінці ХІХ ст. і ґрунтувалася на ідеї створення національної єврейської держави в Палестині та збирання в ній світового єврейства. На відміну від тогочасного громадського руху етноменшин сіоністський рух був суспільно-політичним, являв собою потужний механізм захисту єврейської ідентичності та мав різні прояви. Більшість сіоністських організацій легально та напівлегально функціонували в період Української Центральної Ради, під час Гетьманату Павла Скоропадського та Директорії УНР. На початку 1920-х рр. сіоністські громадські об'єднання склали потужну мережу осередків, виступали за формування власних представницьких органів як в центрі, так і на місцях. Сіоністські організації намагалися консолідувати розрізнені єврейські товариства та спілки, висуваючи ідею побудови власної єврейської держави. Сіоністський рух існував за рахунок пожертв єврейських громад міст та містечок Правобережжя, а також коштів закордонних громадських організацій, які створювались для допомоги єврейству підрадянської України. У процесі формування комуно-більшовицького режиму на території Української СРР була розгорнута кампанія непримиренної боротьби з сіоністським громадським рухом, в результаті чого на кінець 1920-х рр. більшість сіоністських громадських об'єднань припинили своє існування. Активісти вказаних організацій потрапили під жорна радянської карально-репресивної системи і були фізично знищені. Подальшу громадську активність змогли продовжити лише ті, кому вдалося емігрувати за межі Радянського Союзу.

– Національна політика компартійних органів мала яскраво виражений класово-політичний та пропагандистсько-агітаційний характер. Партійна номенклатура робила все можливе, щоб на початку 1920-х рр. схилити етнонаціональні групи до більшовизму, переконати їх в тому, що лише пролетарська держава забезпечить їм належні умови життя й національно-культурний розвиток. Одночасно компартійні органи вели непримиренну боротьбу з єврейськими традиційними національними об'єднаннями. Їх оголосили ворожими пролетарській державі куркульсько-

клерикальними організаціями, а їх активістів – представниками сіоно-буржуазного підпілля. Отримавши всю повноту влади в країні і знищивши всі опозиційні течії і рухи, компартійний режим у другій половині 1920-х рр. змінив власну національну політику і направив її на ліквідацію будь-яких національних рухів серед етноменшин більшовицької імперії. Активну допомогу у реалізації нової національної політики надавали провладні громадські об'єднання, кооперація та профспілки. Для українського єврейства названі організації залишалися чужорідними утвореннями з уніфіковано-бюрократичною структурою, позбавленими національного господарсько-культурного змісту. Будучи байдужими до провладних масових добровільних товариств та спілок, євреї засвідчували значний інтерес до розвитку національного кооперативного руху.

– В Україні на початку ХХ ст. діяли філантропічні закордонні єврейські організації, які реалізовували різноманітні програми з допомоги українському єврейству. Закордонні єврейські благодійні товариства – Агро-Джойнт, Єврейське колонізаційне товариство (ЄКТ), Товариство поширення праці (ТРП), Товариство допомоги євреям (ТДС), Американська допомогова адміністрація (АРА) та ін. в роки Першої світової війни та революційних подій 1917-1921 рр. активно допомагали євреям постраждалим від бойових дій, погромів та голоду 1921-1923 рр. Вони направляли постраждалому населенню продуктів та речові посилки, організовували дитячі будинки та богадільні, фінансово підтримували єврейські сільськогосподарські колонії та кооперативи. Виділяючи кошти для надання допомоги голодуючому населенню України, іноземні філантропи були зацікавлені в тому, щоб їх ресурси розподілялись справедливо, потрапляли до рук усіх, хто потребував допомоги, в тому числі і єврейської інтелігенції, релігійних діячів, активних учасників сіоністського руху і т.д. Представники Джойнту та інших благодійних товариств, які прибули з-за кордону, мали власні політичні погляди на нову більшовицьку владу, не довіряли їй, побоювались репресій і переслідувань. Закордонне єврейство неодноразово використовувало АРА та Джойнт для боротьби з компартійним режимом та підтримки противників держави «диктатури пролетаріату». Діяльність закордонних благодійних товариств спричинила активізацію релігійного руху серед єврейства, відродження національних громадських об'єднань. Після подолання продовольчої кризи початку 1920-х рр. закордонні єврейські благодійні товариства здійснювали планомірну підтримку єврейського сільського господарства, сприяли розвитку освіти, культури та національних традицій. Незважаючи на твердження єврейських секцій, що Джойнт, АРА, ТРП, ЄКТ підтримують переважно «класово ворожі елементи» із середовища торгівців, кустарів та інших декласованих соціальних груп, ці організації здійснювали свою філантропічну діяльність аж до ліквідації компартійними органами всіх проявів національного єврейського життя.

– Встановлення в Україні більшовицького панування призвело до конфлікту нової тоталітарної влади з розвинутим серед українського єврейства громадським рухом. Компартійні органи одразу розпочали переслідувати єврейські громадські об'єднання, прагнучи їх ліквідації або перетворення на підконтрольні режиму організації. Ліквідовуючи єврейський громадський рух, компартійні органи на його місці створювали громадський «сурогат» у вигляді організацій, які з моменту

реєстрації перебували під жорстким партійним контролем. Крім того, компартійна влада намагалася залучити євреїв до участі у функціонуванні тих громадських об'єднань, які були створені з її ініціативи. Це стосувалося єврейських кооперативів, масових добровільних товариств та профспілок – громадських об'єднань, які мали обслуговувати потреби компартійної номенклатури. Провідним методом оформлення організаційної структури прокомуністичних єврейських громадських організацій в Україні стала їх форсована консолідація та уніфікація. Розвиток зазначених тенденцій призвів до нівелювання основних засад діяльності об'єднань і сформував підвалини для їх структурної трансформації у допоміжний елемент державного механізму. Членську масу прокомуністичних єврейських організацій складала майже виключно єврейські комуністи, комсомольці та члени профспілок. Прокомуністичні громадські об'єднання брали активну участь у советизації єврейського містечка. Добровільні товариства вживали заходів із залучення представників єврейської громади до організації виборів міських рад, активно допомагали компартійним органам ліквідувати сіоністський рух, проводили відповідну агітаційно-пропагандистську роботу. Активісти прокомуністичних громадських об'єднань також спрямовували свої зусилля на боротьбу з традиційною єврейською освітою та релігією. Однак всі спроби більшовиків створити в середовищі українського єврейства систему власних громадських об'єднань, які мали всіляко сприяти інтеграції євреїв до новоствореної політичної системи «держави диктатури пролетаріату» завершилися крахом. Єдиним дійсно масовим єврейським добровільним товариством став ТЗЕТ, який зумів, видозмінюючи власні форми та напрямки роботи, проіснувати майже до кінця 1930-х рр.

– Силою історичних обставин єврейські кооперативні товариства, які виникли в кінці XIX – на початку XX ст. у період революції, були включені в радянську кооперативну систему, подекуди зберігаючи притаманні їм особливості, що позначались на змісті, формі та темпах розвитку єврейської кооперації. На темпи розвитку єврейських кооперативів впливала більшовицька національна політика. Нехтування компартійним керівництвом соціально-економічними та національно-культурними особливостями життя єврейської громади Правобережної України призводило до протиставлення єврейських кустарно-промислових, ощадних та споживчих кооперативів комуністичній кооперації. Влада на місцях прагнула розчинити єврейські кооперативи в українських кооперативних об'єднаннях, перетворивши їх на класово-уніфіковані організації. Розпочата в XIX ст. кампанія єврейської сільськогосподарської колонізації в 1920-ті рр. набуває нового забарвлення. Компартійні органи вважали залучення євреїв до землеробства важливим засобом вирішення «єврейської проблеми містечок смуги осілості». Кампанія розглядалась в контексті програми коренізації та кооперування, що проводилась в СРСР в 1920-ті рр. У ході кампанії коопероване єврейство мало втратити тісні культурно-релігійні та соціально-економічні зв'язки з єврейським містечком Правобережної України та бути советизованим. Створення єврейської сільськогосподарської кооперації дозволило владі одержати нових платників податків, яких до того ж можна було використовувати у боротьбі з негативно налаштованим до більшовиків українським селянством Півдня України та Криму.

– Критичне осмислення узагальненого в дисертації матеріалу дозволило сформулювати ряд **практичних рекомендацій**, реалізація яких, на думку автора, збагатить зміст і форми діяльності громадських організацій у напрямку зміцнення засад громадянського суспільства нашої держави і сприятиме розвитку міжетнічних стосунків та міжнародних зв'язків України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. *Доценко В.О.* Об'єднатися щоб вижити: єврейський громадський рух в Україні (60-ті рр. ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.): монографія. / В.О. Доценко. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 332с.

Рецензії

Кучер В.І. [Рец. на кн.] Доценко В.О. Об'єднатися щоб вижити: єврейський громадський рух в Україні (60-ті рр. ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.) / В.І. Кучер // Грані. – 2015. – №1 (117). – С. 163-164.

Стельмах С.П. Єврейський громадський рух у лещатах двох імперій. [Рец. на кн.] Доценко В.О. Об'єднатися щоб вижити: єврейський громадський рух в Україні (60-ті рр. ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.) // Гілея. – 2015. – Вип. 92. – С.368-369.

Статті у наукових фахових виданнях

2. *Доценко В.О.* Боротьба компартійних органів з єврейським національним рухом у 20-х рр. ХХ ст. / В.О. Доценко // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – №89. – С.67-69.

3. *Доценко В.О.* Товариство по землеоблаштуванню єврейських трудящих у більшовицьких аграрних та соціально-політичних перетвореннях 20-30-х років ХХ ст. / В.О. Доценко // Історичні і політологічні дослідження. Видання Донецького національного університету. – 2006. – №1/2 (27/28). – С.130-136.

4. *Доценко В.О., Костюк Є.М.* Участь добровільного товариства «Техніка масам» у здійсненні більшовицьким режимом економічних перетворень у 30-ті рр. ХХ ст. / В.О. Доценко, Є.М. Костюк // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – №81. – С.84-88. (Збір використаних у статті архівних джерел та літератури здійснено дисертантом).

5. *Доценко В.О.* Товариство по землеоблаштуванню єврейських трудящих у 20-30-і роки ХХ ст. / В.О. Доценко // Київська старовина. – 2006. – №3 (369). – С.115-123.

6. *Доценко В.О.* Соціально-економічне становище єврейської громади Волинської губернії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / В.О. Доценко // Українознавство. – 2007. – №2. – С. 99-103.

7. *Доценко В.О.* Єврейські філантропічні організації України на початку ХХ століття / В.О. Доценко // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. – Т. VI. – С.372-385.

8. *Доценко В.О.* Становище єврейської людності України та Кримської АРСР на початку 20-х років ХХ століття / В.О. Доценко // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – №122. – С. 18-22.

9. *Доценко В.О.* Єврейська громадська ініціатива в Україні в 20-х рр. ХХ ст./ В.О. Доценко // Наукові записки. Вінницького державного педагогічного університету

ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Випуск. XIII. – Вінниця: Вид-во ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2008. – С.67-73.

10. *Доценко В.О.* Єврейська громадська ініціатива Української СРР в першій половині 20-х рр.. ХХ століття / В.О. Доценко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №6. Історичні науки: зб. наукових праць. – Випуск 7. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С. 166-172.

11. *Доценко В.О.* Російське імперське законодавство щодо євреїв кінець ХVІІІ – ХІХ ст. / В.О. Доценко // Культура народів Причорномор'я. 2012. – №228. – С. 38-40.

12. *Доценко В.О.* Історія діяльності в Україні Товариства з охорони здоров'я єврейського населення / В.О. Доценко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №6. Історичні науки: зб. наукових праць. – Випуск 10. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – С. 412-419.

13. *Доценко В.О.* Російське законодавство щодо євреїв другої половини ХІХ – початку ХХ століття / В.О. Доценко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №6. Історичні науки: зб. наукових праць. – Випуск 11. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – С. 389-397.

14. *Доценко В.О.* Єврейські громадські об'єднання українських губерній Російської імперії в роки першої світової війни / В.О. Доценко // Наукові записки. Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Випуск.22. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2014. – С.29-33.

15. *Доценко В.О.* Єврейські благодійно-просвітницькі організації українських губерній Російської імперії у кінці ХІХ – на початку ХХ століття / В.О. Доценко // Музейний вісник. №13/2. – Запоріжжя, 2013. – С. 121-127.

16. *Доценко В.О.* Історія Єврейської культурно-просвітницької організації Культур-Ліга / В.О. Доценко // Гілея. – 2014. – Вип. 84 – С. 197-200.

17. *Доценко В.О.* Єврейський національний культурно-релігійний громадський рух в Україні в 1920-ті роки // В.О. Доценко // Грані. – 2014. - №12 (116). – С. 119-125.

18. *Доценко В.О.* Колективізація єврейських національних районів Півдня України та Криму на початку 1930-х років / В.О. Доценко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №6. Історичні науки: зб. наукових праць. – 2014. – Вип.12. – С.66-71.

19. *Доценко В.О.* Єврейський антипогромний рух в Україні 1917-1920-ті роки / В.О. Доценко // Гілея. – 2014. – Вип.89. – С.36-41.

20. *Доценко В.О.* Єврейські культурно-просвітницькі товариства українських губерній Російської імперії кінець ХІХ – початок ХХ ст. / В.О. Доценко // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харківський Національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди. – Харків: Колегіум, 2014. – Вип. 50.– С.9-14.

21. *Доценко В.О.* Створення та діяльність Єврейського колонізаційного товариства в українських губерніях Російської імперії кінець ХІХ – початок ХХ ст. / В.О. Доценко // Вісник Черкаського університету. серія Історичні науки. – 2014. – №29 (322). – С. 47-51.

22. *Доценко В.О.* Радянська історіографія дослідження єврейського громадського руху в Україні другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. / В.О. Доценко // Вісник аграрної історії. – 2014. – 8-9. – С.51-60.

Публікації у виданнях іноземних держав та

наукових виданнях, включених до міжнародних науково метричних баз

23. *Доценко В.О.* Антирелигиозная политика компартийных органов в отношении еврейской общественности Украины в 1920-е годы / В.О. Доценко // «Духовные и социально-экономические проблемы развития общества в XXI веке». Сборник научных трудов / Главный редактор А.А. Петрищев. – Заокский, ЗХГЭИ, 2014. – С.38-43.
24. *Доценко В.О.* Єврейський погромний рух в Україні в 1917-1920 рр. / В.О. Доценко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 38. – С. 78-81.
25. *Доценко В.О.* Еврейское общественное землеустройство на Юге Украины во второй половине XIX – начале XX века / В.О. Доценко // European Applied Sciences. – 2014. – №10. – С. 17-22.
26. *Доценко В.О.* Участь єврейських громадських об'єднань українських губерній Російської імперії в подоланні наслідків погромів кінця XIX ст. / В.О. Доценко // The Caucasus. – 2014. – вересень-жовтень. Вип. 4. – С. 8-12.
27. *Доценко В.О.* Єврейський національний кооперативний рух українських губерній Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст. / В.О. Доценко // Black Sea. – 2014. – вересень-жовтень. Вип. 19. – С.84-89.
28. *Доценко В.О.* Социально-экономическая стратификация еврейского населения украинских губерний Российской империи конца XIX – начала XX века / В.О. Доценко // History and Historians in the Context of the Time. – 2014 – № 2, Vol. (13), – С.76-83.
29. *Доценко В.О.* Міжнародні єврейські добровільні товариства та їх діяльність на Україні під час голоду 1921-1923 років / В.О. Доценко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 40. – С. 48-51.
30. *Доценко В.О.* Политика царский властей в отношении евреев украинских губерний Российской империи в период Первой мировой войны / В.О. Доценко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 41. – С. 109-113.

Публікації, що додатково відображають результати дисертації

31. *Доценко В.О.* Становище єврейської громади Волині на початку XX ст. / В.О. Доценко // Проблеми українського державотворення: історія і сучасність / Голов. ред. М.Ю. Костиця. – У 2-х тт. – Т.1. – Житомир: М. Косенко, 2007. (Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Вип. 35. – С.301-303.
32. *Доценко В.О.* Діяльність Товариства з поширення освіти серед євреїв в українських губерніях Російської імперії (кінець XIX – початок XX ст.) / В.О. Доценко // Наукові студії – XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія. Філологія. Педагогіка. Економіка. – Випуск 2.: у 2 т. / Редколегія: Р.В. Болдирев (головний редактор, голова колегії) та ін. – К.: Міленіум, 2013. – Вип. 2, А – С. 359-369.
33. *Доценко В.О.* Політика царської влади щодо єврейського населення українських губерній Російської імперії в період першої світової війни / В.О. Доценко // Вісник аграрної історії. – 2013. – №4-5. – С.23-29.

Матеріали конференцій

34. *Доценко В.О.* Єврейські філантропічні організації України в кінці ХІХ – на початку ХХ століття / В.О. Доценко // Соціально-політичні і культурні проблеми сучасності. Матеріали І Міжвузівської науково-теоретичної конференції, 8 квітня 2008 року. – Сімферополь, РВУЗ «КІПУ», 2008. – С. 19-21.
35. *Доценко В.О.* Освітня діяльність Всеукраїнського товариства по землеоблаштуванню єврейських трудящих в 20-х роках ХХ століття / В.О. Доценко // Десятые Запорожские еврейские чтения. Сборник статей. – Запорожье, 2006. – С.168-173.
36. *Доценко В.О.* Сионистское движение в Украине в 1920- годы / В.О. Доценко // Актуальные проблемы из исторического прошлого и современности в общественно-гуманитарных и социо-религиоведческих науках Беларуси, ближнего и дальнего зарубежья: материалы международной научно-теоретической конференции, Витебск, 19-20 апреля 2007 г. / Вит. гос. ун-т; редкол.: В.А. Космач (гл. ред.) [и др.]. – Витебск: Издательство УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2007. – Ч.1. – С.192-194.
37. *Доценко В.О.* Єврейські благодійні організації на півдні України в кінці ХІХ – на початку ХХ століття / В.О. Доценко // Матеріали ІІІ Всекрымской научной конференции «Молодая наука Крыма – 2007» (19 октября 2007 года). – Сімферополь, 2008. – С. 44-46.
38. *Доценко В.О.* Формування міжетнічної толерантності у сучасній студентській молоді України (на прикладі викладання історії Голокосту / В.О. Доценко // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: Матеріали четвертих Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2006. – С.314-318.
39. *Доценко В.О.* Вплив української національної ідеї на формування національної самосвідомості у студентів / В.О. Доценко // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: Матеріали п'ятих Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2007. – С.50-54.
40. *Доценко В.О.* Єврейська громадська ініціатива Української СРР в першій половині 20-х рр. ХХ ст. / В.О. Доценко // «ХХ століття – етнонаціональний вимір та проблеми Голокосту»: збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції, Житомир, 22-23 жовтня 2010 р. – Дніпропетровськ: Вид-во Центр «Ткума», 2010. – 500с. – С.221-229.
41. *Доценко В.О.* Громадські організації в політичній системі радянської України в 20-30-ті роки ХХ століття / І.О. Доценко // Матеріали ІІІ Международной научно-теоретической конференции «Социально-политические и культурные проблемы современности». – Симферополь: ДИАЙПИ, 2010. – С. 196-200.
42. *Доценко В.О.* Правовий статус громадських організацій в правовій системі незалежної України (в співавторстві з Гвоздицьким А.О.) / Доценко В.О. // Матеріали ІІІ Международной научно-теоретической конференции «Социально-политические и культурные проблемы современности». – Симферополь: ДИАЙПИ, 2010. – С. 200-204.
43. *Доценко В.О.* Політико-правові засади функціонування громадських об'єднань в Українській РСР в 1920-ті роки / В.О. Доценко // Право і держава в умовах

глобалізації та регіоналізації: Матеріали науково-практичної конференції, 14 жовтня 2011 року / Державна податкова служба України, Національний університет ДПС України, 2011. – С. 126-130.

44. *Доценко В.О.* Російське імперське законодавство щодо євреїв (кінець 18- початок ХХ ст.) / В.О. Доценко // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому навчальному закладі освіти: матеріали Х Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань, (Ірпінь, 29-30 березня 2012 р.): в 4 ч. Ч.4 / секції 7, 8. – Ірпінь: Видавництво Національного університету ДПС України, 2012. – С. 113-121.

45. *Доценко В.О.* Історія діяльності в українських губерніях Товариства з охорони здоров'я єврейського населення / В.О. Доценко // Матеріали 4 Международной научно-теоретической конференции «Социально-политические и культурные проблемы современности». – Симферополь: ДИАЙПИ, 2012. – С. 65-68.

46. *Доценко В.О.* Церква в системі інститутів громадянського суспільства / В.О. Доценко // Сучасні держава і право: теорія та практика: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 07 грудня 2012 / Державна податкова служба України, Національний університет ДПС України, 2012. – С. 36-39.

47. *Доценко В.О.* Історія діяльності в Україні товариства з охорони здоров'я євреїв / В.О. Доценко // Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації: Матеріали III Міжнародної наукової конференції, (Київ-Буча, квітень 2013). – К.: Міленіум, 2013. – С. 137-141.

48. *Доценко В.О.* Єврейський національний культурно-релігійний громадянський рух в Україні в 1920-30-ті роки / В.О. Доценко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Держава і громадянське суспільство: стан та перспективи розвитку» / 14 листопада 2013 року, Ірпінь, Київська обл.. – Ірпінь, 2013. – С.30-33.

49. *Доценко В.О.* Єврейський національний культурно-релігійний громадський рух в Україні в 1920-ті роки / В.О. Доценко // Матеріали IV Міжнародної наукової конференції «Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації», (Київ-Буча, квітень 2014). – К.: Міленіум, 2014. – С. 86-89.

50. *Доценко В.О.* Державний апарат з контролю за громадськими організаціями Української СРР в 1920-ті роки / В.О. Доценко, Р.Г. Мотричук // Актуальні питання теорії та історії держави і права в дослідженнях студентів і молодих вчених: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Бердянськ, 25-26 листопада 2014 р.). – Донецьк: Юго-Восток, 2014. – С. 153-156.

АНОТАЦІЇ

Доценко В.О. Єврейський громадський рух в Україні (60-ті рр. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2015.

У дисертації на основі архівних джерел комплексно та системно розглянуто особливості формування та діяльності системи єврейських громадських об'єднань в Україні другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. Детально проаналізовано організаційний розвиток єврейських громадських об'єднань в соціально-політичній та культурно-релігійній сферах, визначено їх вплив на розвиток єврейської громади

України. Простежується еволюція основних форм державно-владного впливу на єврейську громадську ініціативу в різні історичні періоди, які мали вкрай негативне значення для функціонування єврейських громадських організацій, добровільних товариств та спілок.

У дисертації аналізуються особливості здійснення компартійними органами державно-владного впливу на єврейський громадський рух у 1920-ті роки. Визначено форми і методи використання потенціалу єврейських прокомуністичних громадських організацій з метою комунізації єврейського етносу України.

Ключові слова: єврейський громадський рух, філантропічний рух, громадська організація, закордонні єврейські добровільні товариства, єврейський антипогромний рух.

Доценко В.О. Еврейское общественное движение в Украине (60-е гг. XIX – 30-е гг. XX века). – Рукопись.

Диссертация на соискания ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2015.

В диссертации на основании архивных источников комплексно и системно рассмотрено особенности формирования и деятельности системы еврейских общественных объединений в Украине второй половины XIX – первой трети XX века. Детально проанализировано организационное развитие еврейских общественных объединений в социально-политической и культурно-религиозной сферах, определено их влияние на развитие еврейской громады Украины. Отслеживается эволюция основных форм государственно-властного влияния на еврейскую общественную инициативу в различные исторические отрезки, которые имели крайне негативное значение для функционирования еврейских общественных организаций, добровольных обществ и союзов.

В диссертации анализируются особенности осуществления компартийными органами государственно-властного влияния на еврейское общественное движение в 1920-е годы. Определено формы и методы использования потенциала еврейских прокоммунистических общественных организаций с целью коммунизации еврейского этноса Украины.

Ключевые слова: еврейское общественное движение, филантропическое движение, общественная организация, зарубежные еврейские добровольные общества, еврейское антипогромное движение.

Dotsenko V.O. Jewish public motion in Ukraine (of 60-th XIX – 30-th XX century). – Manuscript.

Dissertation on the receipt of scientific degree of doctor of historical sciences from speciality 07.00.01 – history of Ukraine. The National pedagogical university of M.P. Drahomanov's name. – Kyiv, 2015.

In dissertation on the basis of the archived sources complex and the features of forming and activity of the system of the Jewish public associations in Ukraine of the second half of XIX - first third of XX century are systemly considered. In details organizational development of the Jewish public associations is shown in socio-political

and in a civilized manner-religious sphere, their influence on Jewish society development of Ukraine is certain. The evolution of basic forms of state-imperious influence on Jewish public initiative in different historical periods is traced, that had an extremely negative value for functioning of Jewish public organizations, voluntarily societies and unions.

In work the wide stock of archived materials about socio-economic position, political rights, cultural-and-religious position of the Ukrainian earth Jewish population in the Russian empire in XIX century is considered. It is certain, that the Russian imperial government pursued a brightly expressed anti-Semitic policy in relation to Jewries, directed to their gradual assimilation, elimination of language, culture, religion. The consequences of social and political transformations of the second half of XIX century had ponderable influence on economic position of Jewries. They considerably worsened position of Jewries of the Jewish pale and induced them to creation of their own system of public associations that had in every way to assist society in the decision of urgent problems and to represent the Jewries interests in relationships with Russian imperial bureaucracy.

The structure of totality of Jewish public organizations that carried out the activity on territory of Ukraine is differentiated here. On the basis of the documents first entered in scientific turnover the historical circumstances of appearance of Jewish antipogrom motion directed to overcoming the consequences of massacres at the end of XIX beginning of XX century are examined. In dissertation, Jewish public-and-cultural, educational, medical-and-rehabilitation establishments forming is traced, and also the measure of their dependence on politics of Russian imperial and Communist-Bolsheviks' organs is certain.

In dissertation the features of realization by Communist Party organs of state-imperious influence on Jewish public motion in 1920-th are analyzed. Forms and methods to use the potential of Jewish pro-Communists public organizations are certain with the aim of communication of the Ukraine Jewish ethnos. Activity of the pro-Communists Jewish public associations, in opinion of author, allowed to the Communist Party organs to liquidate Zionist organizations gradually, creating the illusion of the new mode democratic character among Jewries. In addition Party funkcioners succeeded, propagandizing new socio-economic transformations among the Jewish diaspora, to use the financial resources of the oversea Jewish philanthropists. An author underlines that pro-Communists Jewish organizations fully depended on will of party guidance, that determined forms and methods of work, set requirements to membership mass, determined the order of financing and distributing of money.

Keywords: Jewish public motion, philanthropic motion, public organization, oversea Jewish voluntarily societies, Jewish antipogrom motion.